

Jezične strategije i društvo

EMIL HERŠAK

Institut za migracije i narodnosti, Zagreb
Trg Stjepana Radića 3, Zagreb

UDK: 81:316.77

316.77:81

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 4. 12. 2001.

Tekst raspravlja o nekim parametrima uporabe i izbora jezika, s obzirom na društvene i razvojne probleme. Nakon uvoda iznose se tri opće postavke o jeziku: 1) svaki jezik može se razviti da bi udovoljio svim potrebama svojih govornika, 2) jezici su po strukturi različiti, 3) jezici nisu samo komunikacijski sustavi. Slijedi opis odnosa između jezika zadanih od rodnja i dodatnih jezika koje pojedinac nauči poslije u životu. U središnjem dijelu članka autor kritički raspravlja o ulozi engleskoga u suvremenom svijetu kao jedinog svjetskog jezika. Bitne su postavke da engleski nije osobito lak jezik, jer je strukturalno opterećen zbog veličine leksika, složenosti frazeologije i nepredvidivosti pravopisa, ali da se uspio uvelike nametnuti svijetu iz nelingvističkih razloga. Odbacuju se teze da je engleski postao etnički, kulturno ili ideološki neutralan. Na kraju teksta, iznose se neke misli o jezičnoj strategiji (politici) u Hrvatskoj. Autor zagovara dvije temeljne smjernice: razvitak mogućnih prednosti hrvatskoga jezika i realno ali i uravnoteženo učenje stranih jezika.

Ključne riječi: JEZIK, DRUŠTVO, SVJETSKA KOMUNIKACIJA, ENGLESKI JEZIK, GLOBALIZACIJA, HRVATSKI JEZIK

Uvod

Tematika ovog članka dugo je zaokupljala autora, a dugo je nastajala i zamisao o pisanju teksta u kojem bi se iznijeli neki parametri vezani za strategiju učenja i primjene pojedinih jezika u suvremenom društvu. Vjerojatno bismo razmišljali i dalje o načinu kako opisati i argumentirati neke za nas ključne misli o tome, da nije došlo posljednjih godina do gotovo geometrijske progresije u razvitku informatike i do sve jače i agresivnije afirmacije pojave koja se danas obično naziva "globalizacijom". Isto tako, traganje za osobitim hrvatskim odnosom prema tim svjetskim procesima, točnije za razvojnom strategijom Hrvatske u doticaju sa svijetom, postavilo je na dnevni red i pitanje domaće jezične politike i pitanje na kojem ćemo jeziku (ili jezicima) plasirati naše moguće relativne prednosti u međunarodnoj sferi. I jedno i drugo bilo je u igri od početka samostalnosti Republike Hrvatske, čak u takvim na prvi pogled sporednim, ali simbolički i identifikacijski vrlo bitnim stvarima, kao što je bila odluka o jezicima istaknutima na hrvatskim putovnicama ili o međunarodnoj oznaci Hrvatske — CRO ili HR. U prvoj se odluci, prema našem mišljenju, pogriješilo, i to vjerojatno jer se nije shvatilo da strani prijevodi domaćih naslova na putovnicama nisu toliko prijevodi sa svrhom da nešto objasne, koliko operacionalizacije uvriježenih diplomatskih formula, kao što je i dalje vidljivo u tekstu na koricama hrvatskih vozačkih dozvola. Međutim, prve vozačke dozvole izdane u samostalnoj Hrvatskoj bile su primjer druge nezgrapnosti. Prisjetimo se da su osvanule s oznakom CRO, tj. suprotno preporuci mjerodavnih međunarodnih tijela da nove oznake zemalja budu izvedene iz domaćih imena tih zemalja. Ipak je poslije usvojena današnja službena kratica HR, pa su svi koji su dobili vozačke dozvole s CRO morali gubiti vrijeme pred šalterima, pa i platiti troškove za prijašnju grešku. Blago rečeno, to nije bilo u redu, iako je dobro da se greška napokon ispravila. Bio bi manji trošak za građane Hrvatske da se na vrijeme shvatilo koji je jezični izričaj u određenom sklopu prihvatljiv i koji to nije. No oblik CRO bio je, po svemu sudeći, tek odraz prodora anglocentričnosti u našu sredinu, jer je poprilično jasno da se mislio više na engleski *Croatia* [krəʊeɪʃə], nego na latinski *Croatia* (prema starijem *Chroatia*).

I kako rekospo u početku, nismo se htjeli uhvatiti u koštac s problemima o kojima smo dugo razmišljali, ali je vrijeme sve više forsiralo pisanje teksta. Moramo također naglasiti da i dalje razvijamo ideje koje ćemo u nastavku iznijeti. U tom smislu, želim da tekst prije svega

potakne raspravu, osobito među hrvatskim sociolozima, koji, kako se čini, nisu dosad obratili mnogo pozornosti tematici jezičnih strategija.

Tri postavke o prirodi i ulozi jezika

S obzirom na to da je članak namijenjen prvenstveno sociolozima, ne jezikoslovcima, nije naodmet označiti neke temeljne postavke o prirodi i ulozi jezika. O tome što je uopće jezik, dovoljno je spomenuti i danas valjanu definiciju koju je dao glasoviti švicarski jezikoslovac Ferdinand de Saussure (1857—1912). Prema njemu, jezik je sustav znakova (*un système de signes*), pri čemu je lingvistički znak (*le signe linguistique*) proizvoljni spoj između označenika (*le signifié*), tj. sadržaja ili pojma na koji znak upućuje, i označitelja (*le signifiant*), tj. glasovni oblik kojim se sadržaj ili pojam konkretno označuje. Glasovni (izgovoreni) oblik jezika bio je za Saussaurea osnovni, a na pismo je gledao kao na zasebni sustav znakova, koji se odnosi prema jeziku kao što se fotografija odnosi prema snimljenom predmetu. Također je razlikovao jezik (*langue*), određivši ga kao društvenu kategoriju ostvarenu na razini zajednice, od govora (*parole*), što će reći od konkretnih lingvističkih izražavanja pojedinaca (v. Saussure, 1972).

Polazeći, zatim, od kulturno-antropoloških, jezikoslovnih i sociolingvističkih spoznaja, moramo naglasiti i sljedeće postavke:

Prvo, svaki prirodni jezik predstavlja *krajnje razvijen i složen sustav koji može izraziti golem fond pojmova*, te se dalje razviti prema potrebama svojih govornika. Ne postoje, dakle, primitivni ili po sebi ograničeni jezici, koji bi bili apriorno nesposobni razviti tzv. “viši leksik” u skladu sa zahtjevima trenutka (usp. Haviland, 1975:289—290). Svojedobno je Franz Boas (1858—1942) to ilustrirao na primjeru jezika Indijanaca Kvakijutla iz južnog primorja Britanske Kolumbije. Oni, prema Boasu, nisu imali riječi za apstraktne pojmove izvan sfere pridjeva — dakle mogli su govoriti o “dobru” čovjeku, o “dobroj” ženi ili “dobroj” stvari, ali ne o “dobroti” kao takvoj. Međutim, Boas je vrlo brzo, manipulacijom postojećih oblika i korijena, uspio u kvakijutlanskom stvoriti apstraktne odrednice, koje su bile sasvim jasne izvornim govornicima toga jezika (1979:98). Slično tome, kršćanski su vjerovjesnici (poglavito oni iz protestanskih krugova) uspijevali prevesti Sveto pismo na jezike stotina i stotina urođeničkih naroda u Africi, Aziji i Oceaniji, iako bi tu i tamo morali, barem u objašnjenjima, potražiti nekonvencionalne usporedbe.¹ Dakle, svaki se ljudski idiom, katkad uz inovativnih promjena, *može prilagoditi za sve kulturološke i filozofske funkcije jezika*. A kad se radi o najnovijim tekovinama civilizacije, postoje u pravilu dva načina dogradnje. Neki jezici, koji nemaju velike mogućnosti unutarnje inovativnosti, ili kojima to nije bitno, za nove pojmove obično preuzimaju tuđe riječi (ili ih stvaraju iz leksika klasičnih kulturnih jezika: latinskoga, grčkog i sl.). Drugi jezici uspijevaju s pomoću vlastitih korijena i tvorbenih elemenata generirati novotvorenice koje više-manje odgovaraju smislu novoga pojma (označenika). No treba dodati da iz razloga lingvističke kulture, običaja i stila i jezici koji mogu stvarati novotvorenice iz vlastitih sadržaja nerijetko također preuzimaju tuđice.

Druga se važna postavka odnosi na *različitost strukture* raznih jezika. Naime, iako se svaki jezik može prilagoditi za bilo koju funkciju te izraziti najsloženije misli, jezici ipak nisu

¹ Recimo, za stanovnike Papue Nove Gvineje ne znači mnogo opisati Krista kao pastira, ili vjernike kao stado ovaca nad kojim bdije dobri pastir Isus. Ovčarska simbolika, toliko važna za Bliski istok, najviše odgovara u papuanskom društvu svinjarskoj simbolici, ali kazati da je Krist glavni svinjar i da su vjernici svinje bilo bi tako u raskoraku s izvornim semitsko-abrahamističkim vrijednosnim okvirom u kojem je nastalo kršćanstvo (i u kojem je svinja bila i ostala na zlu glasu), da su vjerovjesnici zacijelo i sami osjetili nelagodu pri objašnjavanju evanđelja. A što reći za ritual pričesti, gdje se u mističkoj transformaciji konzumira krv (vino) i meso (kruh) Isusovo. Papuanci su mnogo doslovnije, od kad znaju za sebe, pili ljudsku krv i jeli ljudsko meso.

istovjetni po svojoj strukturi. Različiti jezici raspolažu različitim inventarom lingvističkih znakova, kao i različitim zalihom glasova kojim generiraju te lingvističke znakove i različitim gramatičkim konvencijama s pomoću kojih povezuju te znakove u informacijske poruke (rečenice itd.). Ne postoji nijedan prirodni ljudski jezik koji bi se služio svim mogućim glasovima što ih ljudi mogu proizvesti. Svaki se jezik služi tek izabranom podskupinom svih mogućih glasova, i to obično raznim samoglasnicima i suglasnicima, te katkad, kao u slučaju koj-sanskih i nekih bantuskih jezika iz Afrike, još i “klikovima”.² U nekim jezicima važnu ulogu imaju i tonski naglasci.³ Što se tiče gramatičkih konvencija, u nekim jezicima lingvistički znakovi izravno se modificiraju s pomoću imeničkih “padeža”, glagolskih “konjugacija” i inih više-manje fiksnih shema, dok je u drugim primjerima najvažniji frazeološki raspored lingvističkih znakova, do te mjere da je i razlika između imenice i glagola nekada ovisna samo o položaju u redosljedu fraze (rečenice). S tim u vezi, još je Wilhelm von Humbolt (1767—1835) podijelio jezike prema formalnim sredstvima kojima raspolažu, na “fleksivne”, “izolizirajuće” i “aglutinativne”, s dodatkom još i “inkorporirajućih” jezika (Cardona, 1979:13). Danas se obično govori o razlici između “sintetskih” i “analitičkih” jezika, s time da i dalje postoje kategorije “aglutinativnih” i “inkorporirajućih” jezika. Tipičniji indoevropski jezici (latinski, starogrčki, sanskrit, njemački, ruski i hrvatski) uvelike su inflektivni i sintetski, što znači da se informacije prenose s pomoću razrađene gramatike i padežno-konjugacijskih shema. I za aglutinativnih jezika katkad se govori o padežima i konjugaciji, iako je aglutinativna tvorba jednostavnija, jer su morfološke čestice samo nakalemljene na korijene lingvističkih znakova. “Inkorporirajući” jezici idu u drugu krajnost i sljepljuju morfološke čestice zajedno tako da i jedna riječ može poprimiti smisao potpune rečenice, dok “analitički” jezici razdvajaju gramatičke sadržaje, pa upravo oni daju naglasak na strukturu rečenice (ili fraze) za razliku od preinake korijene s dodatkom gramatičkih čestica. Dakako, kada spominjemo strukturne razlike između jezika, moramo ukazati i na genetske veze između pojedinih jezika, što će reći da su mnogi jezici u međusobnom srodstvu u sklopu “jezičnih porodica”. Jezici iz iste porodice naslijedili su od svojega pretpostavljena jezika-pretk (prajezika) i osnove svojih rječnika i dobar dio konvencija s pomoću kojih povezuju lingvističke znakove u smislene poruke. Što je genetsko srodstvo između dvaju jezika bliže, to će i njihova rječnička i gramatička struktura biti sličnija.

Treća važna postavka odnosi se na *izvankomunikacijske uloge jezika*, koje su jamačno osobito važna tema za socijalne antropologe i sociologe. Naime, iako je jezik vjerojatno nastao da bi se naši praljudski preci bolje međusobno sporazumijevali, u daljnjem društvenom razvitku jezik je poprimio uloge koje su šire i nisu uvijek ni povezane s komunikacijskim potrebama. Slikovito rečeno, isto kao što je ljudska spolnost poprimila značajke koje su mnogo šire od reproduktivnih potreba ljudske vrste, čak katkad u raskoraku s njim, jezik danas služi mnogim raznim funkcijama, vezanim za identitet zajednice govornika, za sfere kulturnog prestiža (koja se prevodi u lingvistički prestiž) i slično. Stoga, tko vjeruje da je uporaba ovoga ili onoga konkretnog jezika tek neutralni izbor radi bolje komunikacije, morao bi po istoj logici zaključiti da seks služi samo za reprodukciju. Štoviše, ima razloga tvrditi da su jezici često služili podjednako da spriječe protok informacija, koliko da ga pospješuju. Jezične razlike ni-

² Razumije se da je ljudsko tijelo kadro proizvesti i druge zvukove, no u jeziku se u pravilu rabe samo glasovi što ih proizvode dijelovi govornoga aparata.

³ Klasični je primjer kineski jezik, u kojem se *mā* (媽), “majka” i *mǎ* (馬), “konj” razlikuju samo u tonu. I u hrvatskom tonski naglasci katkad određuju smisao — usp. riječi *pās* (životinja, *Canis familiaris*) i *pās* (pojas, struk) — ali to je mnogo manje važno nego u kineskom, jer je broj dopuštenih glasovnih slogova u kineskom znatno manji nego u hrvatskom, pa zato tonski naglasak mora nadopuniti fonologiju. Prema jednoj procjeni, u kineskom ima svega 400 dopuštenih slogova, što zajedno s tendencijom prema jednosložnim riječima znači da su tonovi i frazeologija važniji u kineskom nego u hrvatskom (v. Scurfield 1991:x).

su se odmah brisale u uvjetima dodira između dviju zajednica govornika različitih jezika, nego su se nerijetko čak pojačavale. To se zbivalo također unutar jedne te iste jezične zajednice, gdje su žargon, sleng i tajni kodovi pomogli u određivanju identiteta društvenih (i dobnih i “profesionalnih”) podskupina. A o ulozi jezičnih razlika u održavanju etničkih i narodnosnih skupina ne treba mnogo duljiti. Prevoditelji novozavjetnih grčkih tekstova na starocrkvenoslavenski izabrali su upravo *jęзыкъ* (ЯЗЫКЪ) kao najprikladniji prijevod za grčki *ἔθνος*, a poslije su, pogotovu od razdoblja romantizma (sve do najnovije povijesti), identitet i prepoznatljivost kakva naroda ili nacije uvelike počivali na zamisli o osobitom jeziku. Međutim, izvankomunikacijski čimbenici ne djeluju samo na razvitak i održavanje (uvjetno rečeno) “etničkih” ili “nacionalnih” jezika, nego i na odnos prema stranim jezicima. Točnije, učenje stranih jezika ili prihvaćanje pojedinih stranih riječi u vlastiti jezik, iako može imati praktične razloge, često polazi od faktora prestiža i motivacije koji nisu lingvistički po prirodi, ili su im barem lingvističke značajke razmjerno manje važne od drugih čimbenika. Kao krajnji primjer, mogli bismo spomenuti “sakralne” (svete) jezike, koji su obično uživali vrlo visok jezično-kulturni prestiž također nekoliko stoljeća nakon što su u svakodnevnicu izumrli. Jasno, neki od tih jezika povezivali su šire kulturne areale, pa su zato dugo služili kao najprikladnije riznice iz kojih se crpila građa za oblikovanje znanstvenih i inih novotvorenica.⁴ No jezični prestiž ipak nije odraz praktičnih potreba. Sakralni jezici uživaju visok ugled jer su izravno ili posredno povezani sa sferom božanstvenosti — u tom smislu klasičnoarapski jezik Kur’ana ostaje za sve muslimane doslovce jezik na kojim je govorio sam Bog. Odnos prema božanskoj sferi, neovisno o njegovu filozofskom utemeljenju, pokreće u vjernikâ snažne emocije, prema kojim rasuđuju o onome što je dobro i poželjno. Ali moramo dodati i drugu komponentu. Božansko je *moćno* — doista ono je *apsolutno moćno* po svojoj biti, a premda se to u idealu odnosi na uzvišene vrijednosti egzistencije (*kozmička svemoć*), kako nam prizemnije govori slavensko-iranska etimološka veza između pojmova *bog* i *bogatstvo*⁵, opipljiva moć nalazi se u stvarnome svijetu, u “dolini suza” naših dana, i to je ovozemaljska moć ovladavanjem imovinom, pa preko toga i ovladavanjem drugim ljudima. A moć silno privlači i nemoćnike — kad im obećava bolji život.

Spomenute tri postavke o jeziku možemo sažeti ovako: *jezici su ravnopravni* (svi se jezici mogu razviti da bi zadovoljili sve potrebe govorne zajednice); *jezici su strukturalno različiti* (informativne se poruke ostvaruju s pomoću različitih konvencija), *jezici nisu samo sredstva za komunikaciju* (jezici imaju identifikacijske, emotivne i prestižne funkcije koje nisu nužno vezane za praktične potrebe sporazumijevanja). Smatramo da se sve te tri postavke moraju uzeti u obzir pri razvitku jezičnih strategija, pogotovu danas u doba informatizacije i globalizacije. Međutim, prije nego što se usredotočimo i na taj problem — treba reći nešto o odnosu između tzv. materinskih i stranih jezika, točnije između jezika koji su za govornike *zadani* njihovim rođenjem, i *dodatnih jezika*, tj. jezika što ih ljudi poslije (na)uče, radi svojih potreba ili želja, bilo da o tome odlučuje oni sami ili njihovi roditelji, društvo (školski sustav) ili drugi čimbenici.

⁴ Iznimnu ulogu imao je hebrejski, koji je kao sveti jezik židovstva postao nacionalnim jezikom Izraela i tako pomogao u ujedinjavanju izraelske nacije. No koliko nam je poznato, to je jedini mrtvi jezik koji se uspješno vratio u svakodnevnicu (premda se izraelski novohebrejski razlikuje po glasovnom sustavu i nužno dograđenom rječniku od biblijskoga starohebrejskoga). Dakako, bilo je pokušaja da se uskrslu i drugi mrtvi jezici, primjerice keltski jezik Kornvala — ali taj se jezik nije mogao osloniti ni na sakralne tradicije ni na osobito visokom kulturnom prestižu, tim više što je izumro pod naletom engleskoga, iz kojeg je već do 16. stoljeća preuzeo dvije trećine svoga rječnika (v. Калыгин, Королев 1989: 239—243).

⁵ Za raspravu o slavenskoj etimološkoj vezi između pojma *bog* i *božanstva* v. — Gluhak 1993: 137—138; Skok 1971(I):178—181, Vasmer 1989(I):181—182.

Zadani i dodatni jezici

U hrvatskom lingvističkom nazivlju, a ne samo u hrvatskom (usp. lat. *lingua materna*), već je gotovo uvriježen izraz “materinski jezik”, koji se odnosi na prvi jezik što ga neka osoba nauči u najranijoj dobi, bez svjesnog učenja i, kako se smatralo, najčešće od majke (v. Heršak, 1998:137). Doduše, najnovija genetska istraživanja, usporedivši zemljopisne granice jezičnih područja s populacijskim indikatorima iz mtDNK-a (naslijeđen samo od majke) i iz Y-kromosoma (koji se prenosi isključivo od oca na sinove), utvrdila su da djeca češće preuzimaju jezik oca nego jezik majke, u uvjetima kad su ti jezici različiti (v. Poloni et al., 1997: 208).⁶ Preuzimanje jezika oca, a ne majke, možda je i logičko s obzirom na vrijeme kada se majka odnosno otac počinje intenzivnije baviti djetetom. Bliski dodir s majkom je najraniji u životu, još dok dijete ne zna govoriti ili se izražava elementima “protojezika” (krikovi, plač, osmijesi, znakoviti pogledi i sl.), povezanima ponajviše s predracionalnim, pretežito emocionalnim sklopom, dok dijete postaje svjesno oca (u pravilu) nešto poslije — kad već prelazi na jezične izričaje i kad treba usvojiti konkretne govorne konvencije koje će odrediti njegov prvi jezik. S druge strane, emotivni sklop što ga je dijete stvorilo u ranoj vezi s majkom imat će, kako je to naglasio Luigi Luca Cavalli-Sforza (1922—), presudan utjecaj na uvelike osjećajne kategorije kao što je stav prema religiji. Religijski izbor i sklonost molitvi pokazali su najbližu korelaciju s utjecajem majke (Cavalli-Sforza, 1996:273). No vjerujemo da ipak nećemo pogriješiti ako zaključimo da se emocionalna aureola iz najranijega djetinstva prenosi također na prvi jezik što ga osoba nauči, bez obzira je li to jezik oca ili majke.

Da bismo izbjegnuli dvojbe, rabit ćemo oznaku *zadan* za taj prvi nesvjesno naučen jezik. To je hrvatski informatički naziv. Za čitatelje kojima je bliži engleski informatički rječnik, možemo isto prevesti kao jezični *default*. Osim što ga određuje jezik oca ili majke, bitan je i jezik sredine u kojoj se osoba rodi i/ili u kojoj odraste, ukratko u kojoj sudbinska zadanost odluči da se pojedinac pojavi i razvije do razine svjesnoga rasuđivanja.

Rekli smo, dakle, da učenje toga jezika (materinskoga ili zadanoga) ima značajke nesvjesnoga. Dijete pokušava govoriti, biva tu i tamo ispravljeno kada prekrši jezična pravila, pa po logici naše vrste na kraju progovori. A kad progovori i usvoji konvencije, počinje gubiti sposobnost nesvjesnog učenja inih jezičnih formi, izvan usvojenoga sustava. To “zatvaranje” jezične spontanosti ili prijemčivosti zbiva se postupno, a kad je dovršeno, svaki *dodatni* ili “strani” jezik uči se uz poprilične napore, ovisno o tome koliko je udaljen od jezika koji je osoba prvo naučila. Vrlo je malen broj pojedinaca u kojih postoji mogućnost da se jezično zatvaranje nikada ne ostvaruje, pa oni i dalje tijekom čitava života uče jezike na način kao kad su bili djeca. Iako bi se tako nešto na prvi pogled činilo poželjnim (s obzirom na sav napor koji se ulaže u učenje dodatnih jezika), to i ne mora biti baš tako.⁷

⁶ Dakako, to ništa ne govori o odnosnim jezičnim sposobnostima žena (majki) i muškaraca (očeva). Zapravo u drevnim povijesnim izvorima postoji lijep primjer o manjoj jezičnoj sposobnosti muškaraca — to je Herodotov opisa nastanka Sarmata iz spoja Skita i Amazonki: “Muškarci nisu mogli naučiti jezik žena, no žene su prihvatile jezik muškaraca” (IV:114).

⁷ Autor ovoga teksta, imao je tijekom studija antropologije i antropološke lingvistike u Kanadi priliku susresti jednu takvu osobu, koja je mogla, čini se, govoriti dvadeset ili tridesetak stranih jezika. Čovjek je bio potomak frankokanadskih i amerindskih (“indijanskih”) roditelja; živio je u anglofonskom dijelu Kanade, a supruga mu je bila Makedonka. Studenti u predavaonici testirali su njegova znanje različitih jezika. Pokazalo se da može razumjeti i govoriti razne romanske, germanske, slavenske pa i amerindske jezike, nego da je znao i kineski, arapski i druge (u evroameričkom kontekstu) ezoterične jezike. Moglo se primijetiti da su nakon te provjere neki studenti počeli osjećati nelagodu prema osobi s takvim sposobnostima, pomislivši možda da zalazi i u njihove intimne misli. S tim u vezi, predavatelj (kanadski jezikoslovac, dr. Michael Kay, sa Sveučilišta York u Torontu), koji je znao dotičnoga poliglota još od studentskih dana, ispričao je anegdotu o tome kako su ga svojedobno kolege studenti pokušali prevariti. Snimili su vrpce izmišljenih ljudskih fonema i pozvali ga da odgonetne koji je to jezik. Čovjek je preslušao

A zašto se opće uče dodatni jezici? Danas o tome najčešće odlučuje prvo obitelj (roditelji) i/ili društvo (država i školski sustav), a tek poslije sam pojedinac. Ako je sama obitelj dvojezična, kada se očev jezik razlikuje od majčinoga, razumljivo je da se žele prenijeti dvojezičnost na djecu, jer je to dio obiteljskoga naslijeđa. Međutim, zbog utjecaja životne sredine obično jedan od tih dvaju jezika preuzme ulogu zadanoga (jezik oca, ako obitelj živi u zemlji oca, ili jezik majke ako živi u zemlji majke). Isto tako, nerijetko se zbivalo u imigracijskim sredinama u kojima su oba roditelja stranci da jezik sredine prevagne, neovisno o željama roditelja (iako ne uvijek protiv njihovih želja). Svojedobno su neke imigracijske zemlje aktivno poticali baš takav razvitak, preporučujući roditeljima da razgovaraju sa svojom djecom na jeziku (imigracijske) sredine (v. David, 2001).

Inače utjecaj društva ili države na širenje dodatnih jezika ima vrlo dugu povijest, iako moramo naglasiti da su prije nastanka modernih (nacionalnih) država i sveobuhvatnih nacionalnih školskih sustava, vlasti rijetko primjenjivale programe za razvijanje ili, alternativno, za zamjenu zadanih jezika stanovništva, odnosno za širenje dodatnih jezika.⁸ Pa ipak, dodatni jezici često su se učili, spontano ili formalno, i to se katkad učilo i nekoliko dodatnih jezika, premda ostaje upitno koliko je neka osoba bila vična govoriti baš svaki jezik s kojim je bila upoznata.

S tim u vezi, u jednoj zanimljivoj knjizi s arheološko-jezikoslovnom tematikom, autori Mair i Mallory iznijeli su opći zaključak: “Dok su izvorni govornici engleskoga na Zapadu postigli nezavidnu reputaciju jednojezičnosti, sposobnost govorenja više od jednoga jezika mnogo je uobičajenija u svijetu.” To su zatim ilustrirali hipotetskim primjerom građanina Kuqe u istočnoj Srednjoj Aziji (danas kineska pokrajina Xinjiang) u 7. stoljeću n.e. Ta bi osoba možda govorila toharski kod kuće s roditeljima, sogdački s vođama karavana na svilenom putu (uz možda koju psovku na toharskom); ako bi bio redovnik, morao bi znati sanskrtski i kakav praktski oblik indoarijskoga radi čitanja budističkih spisa, a u dodirima s kineskim vlastima morao bi znati i kineski (Mair i Mallory, 2000:122—123).

U povijesti područja koja su nam bliža nego što je istok Srednje Azije, možemo naći mnoge ne samo hipotetske, nego i stvarne (povijesno zapisane) primjere višejezičnosti. Počevši s vrha socijalne ljestvice, sveterimski car Oton Veliki navodno je znao i slavenski i romanski (*romana slovanicaque loqui scit*), osim što je, dakako, znao rodni njemački idiom (Иванов, 1989:26), dok je ruski vladar Vladimir Monomah (1115—1125) pisao da mu je otac (Vsjevolod Jaroslavič) “sjedeći doma” naučio pet jezika i zato stekao ugled u stranim zemljama (Дмитриева, Поньрко, 1987:63).⁹ I jasno, diljem većega dijela Evrope, poglavito zapadne Evrope, najveći ugled uživao je latinski jezik, koji je služio kao zajednički nazivnik u višoj komunikaciji u romanskom, germanskom i djelomično u slavenskom području Evrope. Ipak,

vrpce i zaključio da se iz mnogo razloga smjesa fonema na vrpci ne može smatrati ljudskim jezikom, ali da je osoba koja je napravila snimku bila u stanju potresenosti, zbog neke nedavne nevolje u svom osobnom životu. I doista, pokazalo se da je nedavno umrla sestra studenta čiji se glas nalazio na vrpci. Taj primjer nekako potvrđuje da je emotivno “čitanje” poruka važna komponenta u učenju zadanoga jezika (prvoga, materinskog), ali da poslije *mora* nastupiti lingvističko “zatvaranje” (engl. *closure*) da bi olakšalo integraciju osobe u društvu, jer bi u protivnome izbile prevelike napetosti u međuljudskim odnosima.

⁸ Prislino nametanje jezika bila je praksa u sklopu osmanskog “danka u krvi” (tur. *devşirme*, dosl. “prikupljanje”) kojim su Osmanovci punili redove janjičarskih četa. Mladići odvedeni od svojih roditelja bili bi odaslan u Anatoliju, gdje bi učili turski jezik, običaje i primili islam (v. Литравин, 1987:165). No taj je primjer vrlo specifičan, iako je u njemu državni mehanizam odvajanja djece od jezika roditelja više nego očito.

⁹ U ruskoj predaji, primjerice u *Slovu o vojni Igorevoj*, spominje se i “Osmomisljeni Jaroslav”, tj. galički knez Jaroslav Vladimirovič (1152—1187), koji je svoj nadimak stekao jer je tobože znao čak osam jezika.

pošto većina ljudi nije znala latinski, u crkvenim ili, točnije, u samostanskim sredinama, pojavio se naziv *idiota* za osobu koja se zadovoljava samo jezikom što ga ima od rođenja (v. Гупевич, 1987:15; 1989:161; usp. Bloch, 1958:104). Dakle, situacija kakvu su opisali Mair i Mallory glede današnjih izvornih govornika engleskoga, u takvu bi se kontekstu mogla tehnički odrediti kao *angloidiotizam*. Ali o tome poslije. Bitno je dodati da se situacija donekle promijenila od početka razvijenoga srednjeg vijeka, kad se uz latinski snažno afirmirao francuski vernikular. Francuski je bio jezik trgovine (zahvaljujući ulozi šampanjskih sajmova), jezik vladara (od istočnoga Sredozemlja do Engleske) te jezik viteške kulture i obrazovanja (Dubois, 1989:405). Vrlo duga prevlast francuskoga, sve do sredine 20. stoljeća (osobito u sferi diplomacije), nema premca u evropskoj povijesti, čak ni u velikoj važnosti koja se mora pripisivati latinskome. No znakovito je to da je većina novotvorenica na latinskoj osnovni koja je ušla u moderne evropske jezike bila usvojena preko starofrancuskoga ili novofrancuskog filtera.¹⁰ S druge strane, razvitak jednog evropskoga vernakulara poticao je razvitak drugih — talijanskoga, njemačkoga, engleskoga, a također i jezika poput hrvatskoga, koji je u 16. stoljeću poprimio i značajke diplomatskog jezika u istočnom Sredozemlju (na osmanovskom dvoru i drugdje).¹¹ Isto tako, pojava višejezičnih rječnika, uključujući i Vrančićev *Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum*, u kojem se dalmatinski (= hrvatski) stavlja uz bok latinskog, talijanskog, njemačkog i mađarskog, zacijelo svjedoči ne samo o eruditskim interesima njihovih sastavljača, nego i o potrebama ili željama za učenjem više stranih jezika. A o poliglotstvu u hrvatskim okvirima govori i višejezična biblioteka Zrinskih u Čakovcu.

Moglo bi se reći da je potonji primjer preuzet iz viših slojeva društva (plemstva), pa stoga ne ilustrira najbolje znanje dodatnih jezika među pripadnicima “običnoga puka”. Ali etimolozi dobro znaju da se u narodnim govorima pojavljuju mnoge “tuđice”, i mada je velik dio njih zacijelo potekao izravno ili posredno iz viših ili učenih slojeva društva (ili utjecaja inojezičnih državnih administracija), jedan dio zacijelo odražava pojave višejezičnosti ili jezičnih kontakata na razini puka. Treba uzeti u obzira da su ljudi od kasnog srednjovjekovlja do modernog doba bili mnogo pokretniji nego što se nekad mislilo. Štoviše, “s obzirom na teškoće putovanja, začuđuje koliko je ljudi putovalo — iz Pariza u Firenzu, iz Flandrije u Ugarsku, iz Londona u Prag, kao Marko Polo pješice u Kinu, ili kao Chaucerova žena iz Batha triput u Jeruzalem” (Tuchman, 1979:57). Po svoj prilici, na znanje više jezika (uz zadani, materinski) gledalo se kao na nešto vrijedno i/ili korisno, pa i potrebno. Neki jezici — istaknuli smo francuski — mogli su imati veću prođu, jer su ujedinjavali veći prostor, ali bez znanja i drugih jezika širi i bliži dodiri nisu se mogli odvijati ni unutar Evrope, a kamoli u daljim svjetskim razmjerima. Pa na pitanje koje smo prije postavili — zašto se uče dodatni jezici — moramo odgovarati da je to važno zbog širenja mogućnosti djelovanja na većem prostornom krugu. Ako je zadani jezik populacije ionako razmjerno široko rasprostranjen, onda će se pretpostaviti da će biti manji interes za učenja dodatnih jezika, kao što je danas primjer u anglofonskom sklopu, a obratno, ako je zadani jezik prostorno razmjerno ograničen, onda će interes, kao i potreba biti veća.

Potonje moramo malo više obrazložiti.

Zadani jezici pojedinih populacija šire se na velik prostor poglavito iz dvaju razloga. Prvo, prema najstarijem modelu, u nekim ekološkim uvjetima same populacije govornika moraju zauzeti veliki prostor i održavati razmjerno visok stupanj jezičnoga jedinstva kako bi osigurale stabilni odnos prema prirodnim resursima. U takvim primjerima, populacije su obično pokretne, ako ne i sasvim nomadske po tipu života, te mogu i asimilirati druge skupi-

¹⁰ Sastavljajući etimološke bilješke za *Leksikon migracijskoga i etničkoga nazivlja* autor je bio doista iznenađen koliko to nazivlje duguje francuskom jeziku.

¹¹ Zanimljivo je da je Osmansko Carstvo koristilo hrvatski (ili srodne južnoslavenske jezike) također u diplomatskoj prepisci s ruskim vladarima.

ne koje naseljavaju njihov teren. Krajnji slučaj predstavljaju Eskimi (Inuit), koji danas govore razmjerno vrlo ujednačen jezik od Beringova mora do Grenlanda, a za daleku prošlost ima razloga pretpostaviti da su i gornjopaleolitski ljudi Evrazije, iz sličnih razloga, proširili tek nekoliko velikih prajezika na golemom zemljopisnom prostoru. U taj se okvir uklapa zamisao o *nostratičkom* prajeziku (pretku indoevropske, uralske, altajske i nekih drugih velikih jezičnih porodica). Mnogo poslije, vrlo široku ekspanziju više-manje povezanog jezika ostvarili su drevni Turci, iako je u njihovu primjeru bitnu ulogu odigrao i *faktor imperija*, i to dvaput: najprije u sklopu drevnoturskih država rasprostranjenih u ranom srednjovjekovlju od istočne Evrope do granice Kine, a zatim u doba mongolskoga carstva, koje je pomoglo u konsolidaciji turske jezične prevlasti u središnjoj Evraziji. Upravo faktor imperija treba smatrati drugim glavnim razlogom za širenja jezika na velikom području. Za tu shemu ima vrlo mnogo primjera od vremena rimskoga carstva (i prije) do britanske imperije iz mlađe povijesti. Uostalom, svi jezici koje danas nazivamo svjetskima, osobito šest službenih jezika Organizacije ujedinjenih naroda (engleski, arapski, kineski, francuski, ruski i španjolski), potekli su od zadanih jezika manjih populacija, čiji su govornici postali nositeljima rasprostranjenih imperijalnih tvorevina, ostvarenih gotovo uvijek s pomoću nasilja. Isto se može reći za neke jezike koji nisu uspjeli prerasti u svjetske jezike, iako ih i dalje moramo smatrati velikim nacionalnim, a katkat i regionalnim jezicima. Njemački je možda najbolji takav primjer. No dugotrajni njemački *Drang nach Osten* završio je u 20. stoljeću konačnim porazom i vraćanjem u uže granice, dok je u specifičnim uvjetima Habsburškog Carstva, nametanje njemačkoga kao imperijalnog jezika (sve više od konca 18. stoljeća) poticalo otpor inojezičnih naroda, što je napokon, uz druge čimbenike, dovelo do sloma carstva.

Stigli smo, dakle, od zamisli o jeziku koji je zadan rođenjem, preko komentara o višejezičnosti, do problema svjetskih jezika. Da su ti jezici postali svjetskima s pomoću nasilja, danas je više nego očito. Ali mora se uzeti u obzir i da su ti jezici povezali različite svjetove i da su postali zadani jezici milijuna ljudi diljem svijeta, što je jedan od razloga zašto su postali službeni jezici OUN. Doduše, OUN je faktički više uvažio društvenopolitičke odnose moći nastale nakon drugoga svjetskog rata nego brojnost izvornih govornika, pa nije udijelio službeni status nekim vrlo velikim jezicima (bengalskom, hindskom, portugalskom, japanskom, njemačkom). Stoga je izbor svjetskih jezika u pravilu značio i održavanje izvanjezičnih odnosa koji su raširili te jezike. No ne mislimo pritom na održavanje samih imperijalno-političkih tvorevina, jer su sve takve tvorbe do 1990-ih godine propale, osim Kine (što je specifičan slučaj), pa ni na gospodarsku dominaciju, nego prvenstveno na utjecaj društvenih, kulturnih i vrijednosnih modela preuzetih iz matičnih područja svjetskih jezika. I dok se još prije nekoliko desetljeća moglo nadati da će *balansiranje* između *nekoliko* svjetskih i/ili velikih jezika osigurati dovoljnu raznolikost izvanjskih poticaja također u manjim jezičnim sredinama, pa stoga i veću inovativnosti u sredinama koje sebi ne mogu dopuštati jednojezičnost, u posljednje je vrijeme razvitak informatizacije, uz globalno povezivanje, dovelo do pomisli da će uskoro prevagnuti samo jedan svjetski jezik, ili, točnije — da će *samo jedan* dodatni (= pomoćni) jezik prevagnuti kao *lingua franca* u odnosima između raznojezičnih naroda i država svijeta. A najčešće se vjerovalo — ili se htjelo vjerovati — da će taj jezik biti engleski.

S obzirom na prijašnji tijek lingvističkoga razvitka, tako nešto bilo bi logično. Druga je stvar što suvremeni oblici informatizacije, omogućeni računalnom tehnologijom, polaze od logike koja nije *nužno* ista kao što je bila logika u dosadašnjem razvitku jezične slike svijeta.

Engleski jezik, informatizacija i globalno povezivanje

Prije sedamdesetak godina ugledni američki jezikoslovac i antropolog Edward Sapir (1884—1939) objavio je rad o međunarodnom pomoćnom jeziku, točnije — o značajkama koje bi takav jezik morao imati, bilo da je riječ o nacionalnom jeziku nametnutu ostalomu svijetu, bilo da je riječ o umjetnom jeziku (1949). Inače, neki su promatrači već tada zagovarali “prak-

tično rješenje” da se baš engleski, zbog svoje raširenosti u svijetu i tobožnje jednostavnosti, što prije nametne kao međunarodni jezik. No Sapir nije smatrao da je to dobro rješenje. Prema njemu: “... iza površnog dojma jednostavnosti krije se pravi osinjak bizarnih i proizvoljnih rješenja” (1949:53), pa zato “... [= stranac, EH] može osjetiti da je savladavanjem engleske uporabe, dugoročno, mnogo teže od primjene razmjerno velika broja pravila za tvorbu riječi, pod uvjetom da su ta pravila nedvosmislena.” (Sapir, 1949:55). Sapir je jasno zagovarao prednosti umjetnih jezika poput esperanta, i to ne samo zbog njihove stvarne jednostavnosti u odnosu na prirodne, tj. nacionalne jezike. Iako znamo da umjetni jezici do danas nisu imali velik uspjeh, i dalje vrijedi autorov opći komentar da su “nacionalni jezici golemi sustavi stečenih interesa koji se mrzovoljno opiraju kritičkom prespitanju” (Sapir, 1949:60).

U vrijeme kad je Sapir to pisao, Velika Britanija i SAD već su raširile utjecaj engleskoga diljem svijeta. Naime, u godinama odmah nakon prvoga svjetskoga rata britanski je imperij dosegnuo svoje najšire razmjere: u Africi se ozbiljila imperijalna krilatica “Afrika — britanska od Kaapa do Kaira”, velik dio Bliskoga istoka našao se pod britanskim protektoratom, Indijski potkontinent bio je dalje britanski (unatoč rastućim otporima protiv kolonijalista), a u starijim prekomorskim posjedima poput Kanade, Australije i drugih još nije bilo dvojbe o privrženosti kolonijalnoj matici. Dakle, britanski imperij bio je na vrhuncu, ali zapravo i blizu zalazu, što bi možda za globalne tokove imalo drukčije posljedice da SAD nisu tada preuzele štafetu od Britanaca, te da nisu unutar struktura koje su im pripremili Britanci raširile vlastite utjecaje. Inače, svjetski uspon SAD-a bio je postojan proces sve od konca ili možda od sredine 19. stoljeća. Moglo bi se reći da je do kraja 1920-ih Amerika gotovo ostvarile svoju zamisao o *tehnologiji i carstvu*, kako je to prozvao kanadski filozof i sociolog George Parkin Grant (1918—1988). Uskoro se gospodarski sustav slomio — izbila je velika recesija —, ali tehnološke novosti koje su pristizale iz SAD-a, uz uporno održavanje nečega što bismo mogli nazvati “evropskim seljačkim mitom”, osiguravale su Americi, Amerikancima i njihovoj angloformnoj kulturi vrlo visok prestiž, što je zacijelo, s obzirom na snagu toga prestiža, izniman primjer u svjetskoj povijesti.¹²

A to se odrazilo i na odnos prema engleskom jeziku.¹³

¹² Izraz “evropski seoski mit” naš je radni naziv za ideološko-migracijski sklop koji je motivirao predodređene slojeve u Evropi, poglavito seljake, da potraže oslobođenje od klasnih i inih stega koje su im u zavičaju sputavale težnje za društvenim usponom. Na dublje korijene toga mita ukazuje srednjovjekovna izreka *Stadtluft macht frei* (= “gradski zrak oslobađa”), koja se odnosila na slobodu od feudalnih obveza koju su seljaci ili stvarno dobivali ili subjektivno osjetili kad bi se preselili u gradove (v. Cipolla 1978:16; Haverkamp 1988:337; Grafenauer 1965:302). S početkom evropske prekomorske kolonizacije, istu ili analognu ulogu imao je odlazak u kolonije, poglavito u Ameriku. Međutim, kako je Amerika bila daleka, pa prema tome manje poznata od evropskih gradova (koji su u doba industrijske revolucije često izgubili svoju privlačnost) lakše je bilo održati idealnu sliku. U romanu *Razgovor u Siciliji*, talijanski pisac Elio Vittorini (1908—1966) lijepo je opisao kako su siromašni sicilijanski seljaci gledali na tu Ameriku, koja “... nije bila ni Amerika, [nije bila] ništa stvarno, efektivno, nego samo ideja o kraljevstvu anđela na zemlji.” (1977:16).

¹³ Jedna često ponovljena legenda tvrdi je i njemački mogao postati službenim jezikom SAD-a, ali da je engleski pobjedio *samo za jedan glas*. Stoviše tvrdilo se (valjda radi dramatskoga naboj) da je ključni glas u prilog engleskog dao političar njemačkoga podrijetla Frederick Augustus Conrad Muhlenberg (1750—1801), glasnogovornik Zastupničkog doma Kongresa u travnju 1789. godine. No zapravo je riječ tek o neuspjelom prijedlogu pred tadašnjim Kongresom da se savezni zakoni, s obzirom na velik broj njemačkih doseljenika u nekim krajevima SAD-a, prevode i na njemački. Nikada nije bilo dvojbe o prevlasti engleskoga u SAD-u. Tijekom prvoga svjetskog rata postojali su i zakoni koji su zabranjivali uporabu drugih jezika (osobito njemačkoga) na javnim mjestima, u vlakovima i na telefonu, a premda su poslije bili proglašeni protuustavnima, za vrijeme drugoga svjetskoga rata američke vlasti opet su zabranjivali javnu uporabu neengleskih jezika (poglavito japanskoga). Proces se nastavio u danas. Pokreti za nametanje isključive javne uporabe engleskoga vrlo su jaki u SAD-u, i to osobito u područjima gdje je dvojezičnost svakodnevna stvarnost (v. Barron 1996; Draper i Jimenez 1996; Hudson 1998).

Pa ipak tek su zbivanja poslije drugoga svjetskog rata i osobito u završnom desetljeću 20. stoljeća (ili u posljednja dva desetljeća) dovela do goleme prednosti engleskoga nad drugim svjetskim jezicima u sferi međunarodne komunikacije. Ukratko, engleski je *gotovo* postao jezikom globalnoga povezivanja, dakle jezikom procesa globalizacije.

Sam izraz “globalizacija”, kako se čini, pojavio se u angloameričkoj uporabi negdje do početka 1960-ih godina. U to vrijeme francuski su autori češće rabili istoiznačnicu “mondijalizacija”, koja je imala starije preteče. No u desetljećima poslije drugoga svjetskog rata svijet se nije samo povezivao, nego se i razdvajao u suprotne tabore, u “blokove”, iako je ostajalo i prostora za stanovite međupoložaje (primjerice, nekadašnji pokret nesvrstanih i zaseban međunarodni položaj Kine). Prema tome, međunarodno povezivanje odvijalo se na pozadini rivalstva, kao “zbijanja redova” unutar zapadnoga bloka pod vodstvom SAD-a, i istočnoga (komunističkog) bloka pod vodstvom Sovjetskoga Saveza. U takvim okolnostima, zbili su se važni pomaci u Zapadnoj Evropi, pa zato ne iznenaduje da se o globalizaciji počelo govoriti nakon što je potpisivanje Rimskog ugovora (1957) udarilo temelje budućem evropskom ujedinjenju. Doduše, tada se razmišljalo ponajprije o potrebi za povezivanjem gospodarstava i tržišta, dok su daljnje implikacije globalizacije bile manje očite. Malo je tko mogao zamisliti da će raspad Sovjetskoga Saveza i nastanak novih demokratskih poredaka u Istočnoj Evropi u posljednjem desetljeću 20. stoljeća osloboditi put za daljnje širenje integracijskih procesa, a sasvim sigurno nitko nije tada mogao predvidjeti takav razvitak informatike kakav se napokon ostvario i koji danas čini okosnicu globalizacijskih procesa.

Većina definicija današnje globalizacije obvezno ističe ključnu ulogu informatizacije i, osobito, pojavu interneta. Znamo, dakako, da su začeci interneta potekli iz američkih vojnih strategija u doba hladnoga rata, ali je poslije taj sustav povezanih računala prerastao svoje prvotne namjene i postao novom okosnicom globalizacije. Vjerojatno nikad nije bilo lakše, brže i jeftinije razmjenjivati dopise i/ili tražiti podatke iz dalekih zemalja nego što je to postalo u internetskom doba. Sredinom 20. stoljeća mislilo se da će slične učinke imati televizija i sva novonastala telekomunikacijska infrastruktura. I doista, njihov je utjecaj bio velik. U idućim desetljećima sav je svijet mogao na televizijskim ekranima gledati najnovije vijesti iz ratnih žarišta, športskih natjecanja ili svijeta znanosti, dok je proizvodnja raznih zabavnih televizijskih programa snažno modelirala svjetonazore i životne ideale svuda gdje su postojali uvjeti za njihov prijem i slobodno vrijeme za zabavu. Međutim, golema većina ljudi ostala je na strani konzumacije informacija, s malim mogućnostima povratnoga sudjelovanja u procesu. A nisu samo pojedinci ostali konzumenti, nego i čitavi narodi i kulture koje iz gospodarskih ili inih razloga nisu uspjeli konkurirati u plasiranju vlastitih informacija. Danas pak, uza sve niži trošak za opremu, čak i osnovnoškolar može uspostaviti izravnu vezu s najezotičnijim dijelovima svijeta, ili izraditi vlastitu mrežnu stranicu na kojoj će svijetu predstaviti ono što zna i/ili što ga zanima. Drugo je pitanje kako će koristiti ili shvatiti podatke koje dobiva iz svijeta i kako će svijet reagirati na njegove informacije — jer je opći kôd za informatički prihvata vanjskih i plasiranje vlastitih obavijesti nastao kao preslika angloameričkih obrazaca, što znači da prevladava engleski jezik (i u samom pripočavanju i u tehnologiji) i angloamerički, točnije američki svjetonazor, sve od službene političke korektnosti do pučkog ukusa i inih sadržaja američkoga načina života. Dakle, da bi se uspješno funkcioniralo u trenutnoj informatičkoj globalizaciji, zasad je potrebno usvojiti angloamerički kôd, uključujući i engleski jezik. No taj kôd, kao i svaki filter, nužno mijenja razaslane informacije, koje mu se moraju prilagoditi.

Sve u svemu, može se reći da globalizacija *danās* uglavnom *govori engleski*, barem u svom informatičkom segmentu, a neki će promatrači vjerojatno to vidjeti i kao vrlo poželjno rješenje, kao konačnu pobjedu nad jezičnom zbrkom koja je, slikovito rečeno, pratila čovječanstvo od kule babilonske nadalje. No potrebno je razmisliti kolik je stvaran trošak takva rješenja. Maloprije smo citirali Sapirovo opis engleskoga kao “pravi osinjak bizarnih i proizvodljivih rješenja”, pa sad je red i da razmotrimo taj problem u odnosu na tri postavke o prirodi i ulozi jezika koje smo iznijeli u prvom dijelu teksta.

Prvo, rekli smo da su jezici ravnopravni i da se svaki jezik može razviti i zadovoljiti sve potrebe govorne zajednice. To vrijedi i za engleski. Štoviše, kao jezik nekoliko visokorazvijenih (post)industrijskih društava, koja su postigla velike gospodarske, tehnološke i znanstvene uspjehe, engleski se morao neprestano nositi s novim izazovima. Britansko imperijalno iskustvo također je znatno doprinijelo dogradnji njegova rječnika. No dok je prilagodba i dogradnja engleskoga bila i ostala prirodna stvar za ljude kojima je engleski zadani jezik od rođenja, čak i među izvornim anglofonima moralo se uložiti neobično mnogo truda (i novca) da se moderni engleski održi kao jedinstveni sustav. Razumljivo, uspješna anglofonija tražila je veći napor od ljudi kojima je engleski bio strani (= dodatni) jezik.

Razlog za takvo stanje proizlazi iz strukture modernog engleskoga. Naime, iako se, kao i svaki jezik, i engleski može prilagoditi za veliku raznovrsnost funkcija, što je i učinio, on to postiže na osobit način, što je rezultat njegove jezične povijesti, u kojoj su nastale osebujne tvorbene mogućnosti i konvencije. To je, dakle, u skladu s drugom općom postavkom iznijetom na početku teksta: jezici su strukturno različiti — informacijske poruke ostvaruju se na različite načine.

Jedno od ključnih osobitosti engleskoga odnosi se na razmjerno ograničenu sposobnost unutarnje tvorbe novih izraza i stoga vrlo veliku sklonost preuzimanju jezične građe iz drugih jezika. U tom pogledu moderni engleski bitno se razlikuje od staroengleskoga, u kojem je — prema jednoj procjeni — ukupan broj tuđica iznosio svega oko 3% (Blake, 1996:94). No moglo bi se reći da je i staroengleski bio mješovit jezik, jer mu je skandinavski utjecaj u vikinškom razdoblju zahvatio čak i temeljni rječnik, a poslije, s dolaskom normanskih osvajača, djelovanje anglonormanskoga uvelike je narušilo i samu germansku osnovu engleskoga. Konačan učinak, čini se, bio je jezik sa stanovitim značajkama pidžinskoga govora, sklopljenoga iz nekoliko jezičnih slojeva. I dok pidžini, inače, dobro funkcioniraju u uvjetima za koje su i nastali — za trgovinu ili, u engleskom povijesnom primjeru, za sporazumijevanje između poraženih anglosaskih kmetova i anglonormanskih gospodara — dogradnja njihovih rječnika u pravilu ovisi o asocijaciji, analogiji i o daljnjem gomilanju tuđica. Dakako, samo po sebi, svejedno je kako se jezik nadograđuje, jer i tuđice, jednom usvojene, postaju dijelom jezika. No što je više tuđica, više je i arbitrarnih lingvističkih znakova koji se moraju naučiti pojedinačno jer se ne mogu implicitno shvatiti iz već postojećih korijena i tvorbenih čestica u jeziku. A to nakalemljenje izvanjske građe može napokon postati i stil, moda ili umjetnički ukus, tim više ako je jezična zajednica u nekon povijesnom trenutku osjećala da je njezin zadani jezik manjevrijedan. Englezi su to osjećali još u doba renesanse, kad se, primjerice, pjesnik John Skelton (oko 1460—1529) požalio da je engleski jezik tako grub da u njemu ne može pronaći riječi za svoje misli.¹⁴ Tako je od srednjovjekovlja i renesanse do danas, uvelike zbog uvoza izvanjske građe, engleski uspio nagomilati čak oko 500.000 leksičkih jedinki — ako je suditi prema broju riječi zapisanih u posljednjem izdanju Oxfordskog rječnika. Prema sličnim (grubim) kriterijama, u njemačkom danas postoji oko 185.000 riječi i u francuskom tek 100.000 (Elert, 2001). Istina, takvi se podaci odnose na ukupnu veličinu leksika, ne na onaj djelić ukupnoga leksika koji je neophodan za svakodnevni razgovor ili možda za čitanje stručnih tekstova, no i smanjeni rječnički fond engleskoga ostaje vrlo velik, neovisno o pokušajima u 20. stoljeća da se sveđe na tzv. “temeljni engleski” (*Basic English*).¹⁵ Štoviše, da bi se engleski doista naučio, potrebno je pamtili ne samo mnogo riječi, nego i mnoštvo idiomatskih izraza i stilskih razlika bez točnih pravila, što sve zajedno ponovno nas dovodi do Sapirove zamisli o “osinjaku bizarnih i proizvodnih rješenja”.

¹⁴ “Our naturall tong is rude / And hard to enneude / With pullyssed ternes lusty / Our language is so rusty / So cankered and so full / Of frowardes and so dull / That if I wolde apply / To write ornatly / I would not where to fynd / Termes to serue my mynde (iz pjesme *Phyllyp Sparowe*, v. Blake 1996:185).

¹⁵ Ideja o “temeljnem engleskom” nastala je tijekom 1930-ih godina, a nakana joj je bila da se najnužniji engleski rječnik smanji na manje od tisuću riječi. No taj rječnik, navodno, nije udovoljavao ni najmanjim potrebama obrazovana čovjeka (usp. Blake 1996:37).

Veličina rječnika i složenost frazeologije nisu jedine teškoće u engleskome. Nevolje stvara i izgovor. Standardni britanski izgovor (*Received pronunciation*) sadrži 24 suglasnika (ili 31 ako računamo različite suglasničke alofone), 12 samoglasnika i 8 dvoglasnika (diftonga) (v. primjerice Aitchison, 1973:161—163). Više-manje isti fonemi susreću se u američkom engleskom i u drugim inačicama engleskoga u zemljama u kojima taj jezik ima službeni status.¹⁶ No dok su fonemi više-manje isti, njihova *operacionalizacija u izgovoru* svakako je različita u Britanaca, Amerikanaca i drugih rođenih anglofona. A kada neanglofoni nauče engleske, ne samo da im je izgovor često osobit, nego se u engleski unose i glasovna rješenja iz inojezičnih fonetskih sustava. Govori se tada o “stranim naglascima”. Razumije se, regionalne razlike u izgovoru, narječja i strani naglasci pojavljuju se u drugim jezicima. Ali je engleski ipak osobit po svojoj tendenciji prema jednosložnim riječima, što znači da male razlike u izgovoru *moгу* dovesti do nesporazuma. Taj problem i nije toliko prisutan među izvornim anglofonima, jer oni uglavnom već znaju kako treba shvatiti govor drugih izvornih govornika. Stoga nema veće opasnosti da bi Amerikanac krivo razumio Engleza ili obratno. Međutim, kada engleski funkcionira kao svjetski *lingua franca*, moguće su situacije da dvoje ljudi “govore engleski”, a da jedan drugoga jedva razumije. S tim u vezi zanimljiv je primjer američke novinske mreže CNN, koja je uvela englesko titlovanje kad bi prenosila izjave Afrikanaca koji su govorili na engleskom. Osim toga, zahvaljujući pojavi koju su anglisti nazvali “velikim pomakom samoglasnika” (*Great Vowel Shift*), riječi koje ulaze u opću evropsku baštinu latinskih i grčkih neologizama poprimili su izgovor u engleskom koji je različit od većine evropskih izgovora.

U krajnoj liniji, mogli bismo priznati da engleski čak i nije fonetski iznimno težak. Ali jedno su problemi u govornom jeziku, a drugo su poteškoće u pisanom obliku. A pisani engleski upravo vrvi od poteškoća! Razlog je pravopis — znameniti *spelling*, koji se u anglojezičnim zemljama uči sve do kraja osnovne škole, a katkad i u srednjoj školi. Engleski je pravopis vjerojatno najteži među jezicima evropskoga podrijetla, o čemu govori i visoka učestalost disleksičnosti među izvornim anglofonima, navodno čak 5—15% među Angloamerikancima (*Dyslexia hardest... 2001*). Naime, disleksija je bolest koja se iskazuje u smanjenoj sposobnosti prepoznavanja pisanih oblika jezika, a smatra se da njezini uzroci nisu ni intelektualni, ni kulturni, ni emotivni (Thomson, prema Oltra Abarca). I doista, jedna je nedavna studija utvrdila da se temeljni uzročnici disleksije nalaze u neurološkoj sferi. No usporedivši tri različite jezične sredine — anglojezičnu, francusku i talijansku —, isto je istraživanje pokazalo da je stupanj izraženosti disleksije najviše u prvoj. To se povezalo s podatkom da engleski pravopis rabi 1120 grafičkih rješenja da bi prikazao 44 fonema, dok francuski rabi samo 250 za 32 glasa i talijanski tek 33 za 25 glasova. Jedan od autora studija, Chris Firth, zaključio je da su i španjolski, finski i češki, laki jezici za disleksičare, a također je spomenuo zanimljiv primjer australskog mladića u Japanu (pretpostavljamo, rođenog anglofona) koji je bio disleksičar na engleskom, ali ne i na japanskom! (v. Paulesu et al., 2001 i usp. reportaže: *Dyslexia hardest... 2001*, *Dyslexia Study... 2001*, Hotz, 2001). Zapravo o poteškoćama *spellinga* ne treba duljiti, jer su poznate svima koji su učili pisati engleski, izvornim govornicima kao i strancima. Ono što je manje očito jest činjenica da engleski nema velik izbor. Ako bi se njegov pravopis preoblikovao tako da odgovara izgovoru, vrlo bi brzo nastao čitav niz zasebnih engleskih jezika! Moglo bi se reći da pismeni engleski ujedinjuje i regulira veze unutar anglofonske zajednice na donekle sličan način kao što kineski ideogrami ujedinjuju kineske jezike.¹⁷ Napokon, pravopis je i dio identiteta engleskoga jezika, koji se po svoj prilici ne

¹⁶ Stanovite razlike ipak postoji na razini lokalnih narječja.

¹⁷ Kinesko pismo jedno je od ključnih ujedinjujućih čimbenika kineske kulture i države. Južni Kinezi (Kantonci) i sjeverni Kinezi (Hanovci) govore različitim jezicima, ali pišu istim ideogramima, iako ih izgovaraju na drukčije načine. A pošto su i strukture kineskih jezika slične, pisani tekst može biti identičan na južnokineskom i na sjevernokineskom.

može mijenjati, jer bi u tom slučaju vjerojatno nastao umjetni jezik, bez prestiža koji se danas pripisuje engleskome.

Netko će možda reći — u redu, to stoji, ali danas kompjuteri mogu lako provjeriti i ispraviti pravopis, što je djelomično točno. Ali baš se u odnosu na kompjuterizaciju pojavljuje jedan zanimljiv paradoks. Kompjuteri su uvelike doprijeli anglofonstvu. Naime, iako je prvo moderno računalo nastalo u Njemačkoj 1941. godine¹⁸, daljnji razvitak kompjuterizacije, sve do današnjih osobnih računala odvijao se pretežito u anglofonskim sredinama, što znači da su i informatički priručnici i programi, a također i “kompjuterske igre”, dugo vremena bili pretežito na engleskom. Tijekom 1980-ih i 1990-ih različite informatičke tvrtke, prije svega američki *Microsoft*, prevele su ključne programe na druge jezike, ali zbog ukupne dostupnosti programa, stečenih navika, ili zbog manjkavosti samih “lokalizacija”, engleski je dalje vladao kao neprijeporan jezik informatike. Međutim, kao nastavak težnje da se računala učine što lakšima za uporabu, počeli su se razvijati programi koji bi omogućili da korisnici izravno diktiraju svoje riječi u stroj. Cilj je bio da se ljudi oslobode ovisnosti od tipkovnice, koja je u doba “tipkane riječi” mučila milijune “dvoprstnih” ili “troprstnih” daktilografa diljem svijeta. I jasno, krenulo se najprije od engleskoga, a baš se tu pojavio paradoks: jer iako je engleski vladao kao jezik kompjuterizacije, zbog čimbenika koje smo naveli bio je i ostao strukturno nezgrapnan za usmeno učitavanje tekstova. Trebat će stoga vrlo mnogo vremena dok će računala moći raspoznavati mnoštvo inačica u izgovoru ili shvatiti je li govornik izrekao *there* ili *their*, *here* ili *hear*, *our* ili *hour* itd. K tomu postoje danas i programi za prevođenje s jednoga jezika na drugi — ali što reći o problemima što nastaju u jeziku koji katkad rabi iste oblike i za glagole i za imenice. Da bi se znalo “što je pjesnik htio reći”, računalo mora pogađati *misli* osobe koja mu čita tekst — a to barem zasad nije moguće.

Pa sada ako je engleski jezik toliko težak i za učenje i za računala, zašto je tako raširen u svijetu? To nas dovodi do treće postavke o jeziku: — jezik nije samo komunikacija, tj. jezik ne odražava samo potrebu za što lakšim sporazumijevanjem. Milijuni ljudi diljem svijeta koji razgovaraju međusobno na engleskom vjerojatno misle da je to najpraktičnije, ili možda “da se tu ništa ne može”, jer je engleski već dominantan, pa se treba prilagoditi. Pritom, malo tko uzima u obzir koliko to košta i koliko se za tu cijenu stvarno dobiva.

Samuel Huntington citirao je u svojoj poznatoj knjizi (i vrlo kontroverznoj) o sukobu civilizacija misao koju je izrekao američki jezikoslovac Joshua Fishman. Prema Fishmanu (i očito Huntingtonu), ljudi će lakše prihvatiti neki jezik kao *lingua franca* ili jezik svjetske komunikacije ako nije povezan s kakvom etnijom, religijom ili ideologijom — a navodno, takva je neutralnost uzrokovala širenje engleskoga u svjetskim razmjerima (Huntington, 1998:62). Moramo kazati da je taj zaključak sasvim neodrživ. Ako bi ljudi tražili neutralnost u jeziku, odavno bi usvojili kakav umjetni jezik — esperanto, volapük, interlingvu ili što slično. Ali to se nije zbilo jer nijedan od tih lingvističkih pokusa nije bio *jezik moći*, niti u smislu da je bio *silom nametnut*, niti u smislu da je stvarno ili u mislima otvarao vrata u *svijet moćnika*. Ne može biti nikakve dvojbe da je engleski bio nametnut zahvaljujući združenim silama britanske imperije i američke tehnologije. S tim u vezi, “nezavidna reputacija jednojezičnosti” koja je (prema Mairu i Malloryju) prevagnula u angloameričkim sredinama, bila je izraz jedne ideologije, koja je katkad određivala i samu vrijednost ljudi prema kriteriju znaju li engleski!¹⁹ Uostalom, i Velika Britanija i SAD vrlo su dugo provodile izričite asimilističke politike u odnosu na neanglofonske

¹⁸ Njemački inženjer Konrad Zuse (1910—1995) izradio je prvo binarno računalo na svijetu, model Z1, potkraj 1930-ih, međutim prvim modernim kompjuterom smatra se njegov treći model, Z3, dovršen 1941. godine.

¹⁹ Kao krajnji primjer navodi se izjava predsjednika jedne američke željezničke tvrtke koji je 1904., na optužbe o zlorabi zaposlenih imigranata, ustvrdio: “Ti radnici uopće ne pate — oni niti ne govore engleski” (Baron 2001).

populacije (domaće imigrante ili kolonijalne podanike), iako treba reći da je uspjeh tih politika ovisio ne samo o krutosti asimilatora, nego također, *ili možda još i više*, o pripravnosti ljudi da prihvate u najmanju ruku *jezičnu asimilaciju*. Ulazak u svijet moćnika zamaman je ideal, sukladan “evropskom seoskom mitu” i njegovim pandanima u drugim kulturama i u drugim područjima svijeta. U Indiji, primjerice, znanje engleskoga moglo je otvoriti mogućnosti uspjeha izvan tradicionalnog kastinskog sustava. S druge strane, u Africi je forsiranje engleskoga u državama koje su nekad bile dio britanske imperije osiguralo održavanje njihovih elita — jer je za te zemlje, skrojene uglavnom po kolonijalnim mjerilima, s granicama često povučenicima po zemljopisnim dužinama i širinama, kolonijalno naslijeđe, skupa s jezikom kolonizatora, bilo nužno za daljnji državni opstanak. Granice su presijecale jezična i etnička područja kako su to odlučile imperijalne sile i poslije je rijetko koja od tih zemalja uopće imala mogućnosti razvitka kakva nacionalnoga jezika, osim možda Tanzanije (bivša njemačka Istočna Afrika + britanski Zanzibar), u kojoj je svahili, stari *lingua franca* na arapsko-bantuskoj osnovi, uspio zadržati stari status. Dakako, moramo dodati da je isti imperijalni kalup odredio jezičnu orijentaciju u bivšim francuskim i portugalskim posjedima Afrike.

Unatoč Huntingtonu i Fishmanu, engleski — kao nijedan kolonijalni ili “svjetski” jezik koji je nekada bio zadani jezik kakve etnije (ili nacije) — nije i ne može bit neutralan. Svaki takav jezik prenosi i povijest i kulturu svoje izvorne etnije. U tom smislu, ime Williama Shakespearea danas je poznato diljem svijeta, dok će tek razmjerno malen broj ljudi znati za velike pisce iz nedominantnih jezika. A Shakespeare je živio prije međunarodnoga uspona engleskoga. Bez obzira na njegove književne vrijednosti, njegova slava se raširila po svijeta *ponajprije* zahvaljujući engleskome jeziku. No dok se slažemo da je to u redu kad je riječ o starom Williamu, moramo se zapitati je li baš svaka filmska produkcija ili svaka rokera, pankerska ili reperska pjesma iz SAD ili Velike Britanije zaslužila svjetski plasman kakav je dobila. Zašto nije, recimo, *Hindi pop* često slušan u Zagrebu. U Indiji je to najpopularnija glazba za stotine milijuna ljudi. *De gustibus...* — valjda će tko reći. I baš se o tome i radi. Znanje jezika stvorilo je ukus — prepoznatljivost; a ljudi reagiraju povoljno kada im je nešto poznato. To je u biti stari srednjovjekovni obrazac.²⁰ Osim toga, engleski i ne može postati jezik *interkulture* komunikacije — kako je također tvrdio Huntington (1998:61) — jednostavno jer će i dalje *nužno* ostati jezik izvornih angloameričkih sredina čiji raznoliki idejni, duhovni i ini proizvodi po logici moći i/ili brojnosti potiskuju prijenos sadržaja iz inih sredina. Drugim riječima, izvorni govornici engleskoga i dalje su “pravi vlasnici” anglofonije, pa kao takvi uvelike određuju i sadržaje i smisao komunikacije na engleskome. To je dio odgovora na retoričko pitanje jednog esperantista “Zašto sav svijet gleda *Dallas* i *Dinastiju*?” (Piron, 2001). Inače, isti je kritičar iznio vrlo zanimljiv podatak da izvorni govornik francuskoga treba uložiti oko 10.000 sati da bi naučio engleski (*ibidem*).²¹

Nije lako odrediti koliko je taj podatak vjerodostojan. Ili ako jest, je li ta frankofonska procjena tipična također za druge ljude koji uče engleski? Deset tisuća sati, ako se engleski uči sat-dva *svaki dan neprekidno* (što je nerealno!), značilo bi oko 14 godina učenja. Učenik bi morao intenzivno učiti engleski tijekom čitave osnovne i srednje škole, pa zatim i na fakultetu, s time da u praksi učenici ne pohađaju školu svaki dan, a rijetko koji školski sustav može ili uopće smije izdvojiti toliko vremena za samo jedan predmet. Procjena od 10.000 sati moglo bi se odnositi jedino na *potpuno svladavanje* jezika, do razine da ga osoba može razumje-

²⁰ Prema Aronu Gureviču, glavna masa ljudi u srednjem vijeku (seljaci) živjela je podređena rutini, te je čutila zadovoljstvo baš u slušanju poznatih stvari (1987: 30). I to se odnosilo i na *težnje* prema otkriivanju stvarnih ili (uvjetno rečeno) istinskih vrijednosti — jer “...nitko u srednjem vijeku nije pokušavao otkriti istinu, nego samo osvjetliti mrežu istinitosti čiji je opći obris već bio poznat” (Erikson 1976:219).

²¹ Claude Piron (1931—), koji je dao tu procjenu, švicarski je jezikoslovac, psiholog i psihoterapeut. Osim što je uključen u esperantski pokret, radio je dugo vremena kao stručnjak za jezike u agencijama OUN.

ti, govoriti i pisati (gotovo) kao izvorni govornik. No u svakom slučaju teret učenja engleskoga čini se vrlo velikim, što obrazovne vlasti u mnogim zemljama intuitivno već znaju. Rješenja se nailaze u dopunskoj nastavi, u posebnim školama s punom nastavom na engleskom, te u pomicanju donje granice početka učenja u predškole ili vrtiće. Potonje polazi od zamisli da će mala djeca moći naučiti drugi jezik na prirodan način, brzo i bezbolno, kao što su naučili vlastite jezike. I to je možda točno — ali baš ta strategija znači da će dijete pokupiti i mnogo više nego samo znanje jezika. Vrlo vjerojatno pokupit će i stanovite emotivne i vrijednosne orijentacije prema tom jeziku. Štoviše, to se katkad i želi. Naime, gledatelji Hrvatske televizije imali su priliku nedavno vidjeti u jednoj britanskoj dokumentarnoj emisiji kako se pretškolsku domorodačku djecu u Južnoj Africi uči pjevati “engleski je lijep”.²² Argumenti koji se redovito iznose vrte se oko tvrdnje da će im rano znanje engleskoga povećati životne mogućnosti. I to je djelomično točno — ali cijena koja se plaća trostruka je: *prvo*, objektivna zahtjevnost engleskoga opterećuje školske programe i oduzima vrijeme za druge predmete, koji će možda u konkretnim slučajevima biti potrebni učenicima; *drugo*, mora se iz državnih proračuna izdvojiti golemo sredstvo da bi se svaki novi naraštaj naučio engleski; *treće*, stvaraju se emotivne i vrijednosne asocijacije koje poslije u životu mogu postati ograničenja. Kao krajnja posljedica na sve druge jezike, također i na druge svjetske i domaće jezike, može se gledati kao na više-manje nevažne, što u ime kulturne raznolikosti i kreativnosti moramo smatrati vrlo poraznim ishodom. Uostalom, evropska godina jezika (2001) pa i službene izjave OUN-a istaknule su da je i jezično bogatstvo bitno za čovječanstvo.

Nemamo nikakve dvojbe da i engleski ulazi u to bogatstvo i, unatoč možebitnih dojmova koje je naš tekst dosad stvorio, sasvim se zalažemo za učenje i engleskoga. No sve ima svoje mjesto, na više razina. Izvornim govornicima engleskoga to je zadani jezik i ne treba mnogo ulaziti u njihov odnos prema njemu. Tek bi se moglo primijetiti da je česta jednojezičnost izvornih anglofona barem jednim dijelom odraz forsiranje anglofonije u ostalome svijetu, što povratno osiromašuje jezično i *možda* opće znanje u ljudi kojima je engleski slučajno i zadani jezik. Što se pak tiče ostalih sudionika današnjih globalnih povezivanja, rekli bismo da treba razlikovati najmanje tri razine: 1) *opće, prijateljske ili rodbinske dodire*, 2) *poslovne veze* i 3) *veze potrebe za znanstveno-tehnološku suradnju*. Zacijelo postoji još i razina političko-diplomatskih dodira, no to je specifična sfera koja može slijediti smjernice iz drugih razina.

Opći, prijateljski ili rodbinski dodiri između ljudi različitih jezika ne mogu se standardizirati. To su odnosi unutar malih skupina, pa će jezik koji u njima prevagne ovisjeti o slučaju. Prijatelj iz različitih jezičnih sredina možda će govoriti na kakvom trećem jeziku, iako je možda jedan od čimbenika koji je doveo do njihova prijateljstva bio taj što je jedan od njih znao jezik drugoga, ako nisu oba uzajamno znali svoje odnosne jezike. Valjda dodati da znanje inih jezika proširuje mogućnosti sklapanja prijateljstava i, još važnije, djeluje psihološki na uklanjanje mogućih stereotipova o drugim ljudima. Što se tiče rodbinskih odnosa, s obzirom na učestalost migracija i mješovitih brakova, u današnjem svijetu često se zbiva da se u rodbinskom krugu i/ili u obiteljima pojavljuju dva ili više jezika. Kao i kad je riječ o prijateljskim odnosima, to se ne može standardizirati, jer te jezične situacije ovise o slučajnostima. No može se načelno reći da roditelji žele da im djeca znaju njihove jezike, što u slučaju djece iz jezično mješovitih brakova znači u pravilu dva jezika, koji ne moraju nužno biti svjetski jezici.

Razinu poslovnih veza i poslovanja također nije lako standardizirati. Na prvi pogled, engleski prevladava u poslovnom svijetu, što znači da ga treba obvezno znati. Ali poslovanje je također određeno konkretnim tržištima. Ako kakva firma posluje, primjerice, s Rusijom ili Kinom, razumljivo je da će za nju biti važno zaposliti ljude koji znaju ruski i kineski. Štoviše, prednost u plasiranju kakva proizvoda u inojezičnoj zemlji najvjerojatnije će imati tvrtke koje svoje proizvode uspiju predstaviti na lokalnom jeziku. Specifični sklop u tom smislu predstav-

²² *Onkraj Babilona* (engl. *Beyond Babylon*), HRT 3, 12. listopada 2001.

lja turističko tržište. Iako turisti često komuniciraju s domaćinima u turističkim zemljama na engleskom ili drugim svjetskim jezicima, u interesu je domaćina da se turistima (u najmanju ruku simbolički) obrate na jezicima potonjih. Naime, turisti mogu birati različite lokacije koje će posjetiti, a ako nemaju drugih razloga za konkretne izbore (povoljne cijene boravka, kulturne i kulturnopovijesne sadržaje, ljepota prirode i sl.), vjerojatno će radije odabrati zemlje u kojima ljudi znaju njihove jezike. U svakom slučaju, barem minimalno znanje jezika zemalja iz kojih dolaze turisti može samo pomoći turističkim zemljama.

Što se tiče jezika znanstveno-tehnološke suradnje, i u tom sklopu treba praviti razlike. Danas *obavezno* treba znati engleski za uspješnu međunarodnu suradnju u *prirodnim znanostima*, u medicini i u mnogim sektorima vezanim za najnovije tehnologiju. Štoviše, takva su područja jedina u kojima engleski sasvim caruje i u kojima je taj jezik doista neutralan. Razlog je jednostavan. Za razvitak prirodnih znanosti i tehnologija treba imati velika materijalna sredstva, a SAD — iako među zemljama svijeta trenutno *nema* najviši državni dohodak po glavi stanovnika — ipak je vrlo velika i bogata zemlja koja faktički ulaže golema sredstva u laboratorije i druge preduvjete za razvitak prirodnih znanosti. Razumije se, rezultati istraživanja u prirodnim znanostima u Americi objavljuju se na engleskom. Ali nema opasnosti da engleski u tim primjerima prenosi i anglocentričnost, jer je sasvim svejedno u kojoj se jezičnoj sredini razvije kakav novi lijek ili novi tehnološki izum, ako je učinkovit i potreban. Međutim, situaciju u prirodnim znanostima treba razlikovati od one u društvenim i humanističkim znanostima. I polazišta i metode i predmeti analize različiti su, i ono što vrijedi i što je tipično u prirodnim znanostima u pravilu se ne smije automatski prenijeti u društvene i humanističke znanosti. Dakako, engleski može biti vrlo koristan i u potonjima — no u tom kontekstu on nije dovoljan, a katkad nije ni potreban, ili točnije rečeno: za neke tematike drugi su jezici katkad mnogo važniji od engleskoga. Nije moguće, primjerice, istraživati društvene procese ili povijest velikoga dijela Afrike bez znanja francuskoga (ili ponekad portugalskoga). Isto tako, ruski je potreban za istraživanja vezana za srednju Evraziju, a u slavistici je ključni jezik. Za antropologe je francuski vrlo važan, s obzirom na golem povijesni doprinos francuskih antropologa, a za većinu hrvatskih povjesničara, znanje latinskoga, njemačkoga, talijanskoga — pa čak i mađarskog i turskoga — po prirodi je predmeta važnije od znanja engleskoga.²³ U sociologiji, kako nam je poznato, engleski je najcitiraniji strani jezik. Je li to specifičan slučaj u kojem je taj jezik isto tako ključan kao što je ruski u slavistici? Donekle jest — jer je sociološka proizvodnja u angloameričkim sredinama bila velika i mnogi su sociolozi diljem svijetu naučili taj jezik da bi čitali masu engleskojezične literature i da bi uspostavili kontakte kako s angloameričkim tako i s kolegama u drugim zemljama. Nije upitno, dakle, da je engleski bitan za sociologe, što se može vidjeti po broju engleskih referenci citiranih u sociološkim radovima. Ali ono što zvuči na uzbunu nije sam broj engleskih referenci — nego je to da se u posljednje vrijeme u sociološkim radovima nerijetko pojavljuju *isključivo* (ili gotovo isključivo) engleske reference i štoviše, sudeći prema prezimenima citiranih autora, većina su Amerikanci, Britanci ili drugi izvorni anglofoni.

A što sad kazati o internetu? Ta nova tehnološka mogućnost prožima sve razine koje smo upravo naveli — *prijateljstvo i poslovanje i znanost*. Ustvrdili smo da danas, s pomoću interneta, čak učenici osnovne škole mogu uspostaviti dodire s raznolikim egzotičnim područjima, ali da to čine preko angloameričkog kôda. Engleskomu se kao jeziku interneta

²³ Engleski može biti koristan za čitanje sekundarne literature ili za sudjelovanje u nekim međunarodnim skupovima, no u hrvatskim povijesnim arhivima gotovo nema ništa pisano na engleskom iz razdoblja prije 20. stoljeća. Što se tiče međunarodnih skupova — predmet skupa morao bi odrediti jezik skupa, iako se događa da se engleski “ugurava” gdje mu nije mjesto. U tom smislu, autor ovih riječi sudjelovao je prije nekoliko godina na skupu u Zvenigorodu kod Moskve o kulturnim vezama u Evraziji. Službeni jezici bili su ruski i engleski. Iako je od oko 500 sudionika, tek desetak znalo engleski, ipak su se rasprave prevodile i na engleski, što je mnogo više smetalo u radu skupa nego što bi pomoglo.

prispisivala sjajna budućnost. Međutim, možemo barem posumnjati koliko su osnovnoškolci doista kadri savladati sve njegove zahtjevnosti, što vrijedi i za druge populacijske skupine. Inače, ako se internet u dogledno vrijeme raširi po svjetskim domaćinstvima na isti način kao što se tijekom 20. stoljeća raširila telefonija — najvjerojatnije će se najveći dio komunikacije preko “mreže” odvijati na lokalnim jezicima. Uostalom, najnoviji podaci o uporabi različitih jezika na internetu već su jasno pokazali da udio sadržaja na engleskome postojano opada, dok udio sadržaja na drugim jezicima iz dana u dan raste (za statistike v. *Global Reach*, greach.com). U evropskoj godini jezika (2001) potonjem se možemo radovati. Osim toga, danas već postoje programi koji automatski prevode tekstove na internetu prema jezičnom izboru čitatelja. Istina, ti programi zasada ne daju uvijek dobre prijevode, a mogućnosti jezičnog izbora ograničene su uglavnom na velike svjetske jezike. Ipak, s vremenom će se vjerojatno i kvaliteta i izbor povećati.

Nekoliko misli o jezičnim strategijama u Hrvatskoj

Odmah možemo kazati da mislimo da bi se strategije jezične politike u Hrvatskoj morale zasnovati na dva načela: 1) razvitak i iskorištavanje mogućih prednosti hrvatskoga jezika, 2) realnost ali i uravnoteženost u učenju svjetskih i drugih stranih jezika.

Hrvatski jezik jedno je od definicijskih obilježja hrvatske etnije i države. Osim toga, hrvatski je jezik *glavni vektor* hrvatske povijesti i kulture (iako su i neki drugi jezici bili ili još jesu važni u hrvatskom kontekstu). Vjerujemo da te tvrdnje neće izazvati dvojbe. No katkad se pojavljuje stanovit osjećaj malodušnosti u odnosu na naš jezik. Hrvatski se često ocjenjuje kao *malen*, pa i *težak* jezik. Koliko je baš težak u usporedbi s drugim jezicima, nije lako odrediti, jer to ovisi ne samo o jeziku s kojim se uspoređuje, nego i o jezičnim crtama koje se uspoređuju.²⁴ Drugi je problem to što se hrvatski shvaća kao malen jezik. S gledišta broja govornika, jezik kojim govori 5—6 milijuna ljudi očito i jest manji od jezika kojim govore stotine milijuna ljudi, iako u apsolutnom smislu ni 5—6 milijuna govornika nije malen broj (ako imamo na umu da većina od nekoliko tisuća jezika na svijetu ima manji broj govornika). Ali recimo da je hrvatski razmjerno malen jezik. Međutim, mnogi jezici imaju oko sebe nešto što bismo mogli nazvati *aureolom uzajamne razumljivosti*. Ta aureola najjača je prema sredini i blijedi prema rubovima. U hrvatskom slučaju, unutarnji dio aureole obuhvaća najmanje 20 milijuna ljudi (konkretno, stupanj uzajamne razumljivosti vrlo je visok među ljudima na hrvatsko-bosansko-srpsko-crnogorskom dijelu južnoslavenskoga), ili možda 30 milijuna (ukupan južnoslavenski prostor, od slovenskoga do bugarskoga i makedonskoga), dok bi vanjski rub u krajnoj liniji obuhvaćao stotine milijuna ljude (istočne i zapadne Slavene).

Jedna od mogućih prednosti hrvatskoga jezika leži upravo u iskorištavanju te aureole. Zapravo unutarnji dio aureole već se iskorištava, ali ne do mjere u kojoj je to moguće. Jedan od problema leži u činjenici da su ratovi na području bivše Jugoslavije učinili svoje, stvorivši psihološki razumljiv otpor prema vezama s jezičnim sredinama koje su nekad ulazile u sastav SFRJ. Stoga, da bi se taj dio areole operacionalizirao, potrebno je poticati i sve osobitosti hrvatskoga jezika, jer bliskost jezika ne mora značiti istovjetnost, a jačanje hrvatskih jezičnih osobitosti pomaže u otklanjanju strahova (zamišljenih ili realnih) od obnove bivše neuspjele države.²⁵ Što se tiče vanjskog dijela aureole (njezinih rubova), taj se segment već dugo vreme-

²⁴ Recimo, hrvatski je glasovni sustav mnogo jednostavniji od francuskoga ili engleskoga, ali je uporaba imenica složenija jer imaju razmjerno mnogo padeža, koji nisu uvijek pravilnih nastavaka. Dakako, postojanje padeža samo po sebi nije znak složenosti jezika, jer padeži postoje i u umjetnim jezicima (esperantu i volapüku), kojima je smisao biti što jednostavnijima.

²⁵ Zvuči pomalo paradoksalno da jačanje hrvatskih jezičnih osobitost može pridonijeti povećanju komunikacije unutar središnjeg južnoslavenskog dijasistema i među južnoslavenskim jezicima, ali u stvarnosti to je nužno da bi se uspostavili jasniji međuodnosi.

na malo iskorištava. Stupanj međusobne razumljivosti između govornika hrvatskog jezika i govornika jezika u vanjskom rubu aureola nije “automatski” visok, bez prethodnog učenja tih jezika, no da bi ih razumio, govornik hrvatskoga treba uložiti znatno manje vremena učenja nego za učenje jezika izvan aureole. Jasno, time nismo rekli ništa novo. Svakomu je jasno da Hrvat može lakše i brže naučiti slavenske jezike nego što može naučiti neslavenske. Pritom mislimo ponajprije na stjecanje “radnog znanja” tih jezika, što je često dovoljno za uspješno sporazumijevanje, jer za mnoge komunikacijske funkcije i ne treba potpuno savladati sve osobitosti srodnih stranih jezika (što može biti i prilično teško zbog interferencije iz vlastita jezika).²⁶

Ali gdje je tu prednost, kada jezično znanje ipak nije “automatski” i Hrvat može razgovarati s Čehom, Poljakom ili Rusom također, recimo, na engleskom!

Priznajemo da je to jak argument. No prednost je ipak višestruka. Prvo i najočitije — utrošak vremena i novca za učenje manji je, što smo već rekli. Drugo, znanje se umnožava — ako čovjek aktivno ili pasivno nauči dva-tri razmjerno udaljena slavenska jezika, malo po malo, uspijeva razumjeti i ostale (barem na razini čitanja). Treće, stječe se bolje razumijevanje strukture vlastita jezika.

Postoji još jedan aspekt odnosa s jezicima iz rubnih dijelova aureole. Naime, pošto su slavenski jezici međusobno strukturalno uglavnom slični, lakše će se moći razviti programi za kompjutersko prevođenje s jednoga slavenskog jezika na drugi, što se u perspektivi može nadovezati na prevođenje između slavenskih i neslavenskih jezika. I nije loše postupati pritom pomalo oportunistički. Zbog gospodarskih interesa i broja govornika zacijelo će se najranije pojaviti programi za prevođenje s ruskoga na neslavenske jezike, recimo s ruskoga na engleski i obratno, a ako će dotad postojati i rusko-hrvatski prevodilački programi, onda će se i hrvatski preko ruskoga moći “uključiti u kompoziciju”.

Općenito, razvitak računalnih programa za hrvatski jezik trebao bi biti vrlo važan dio jezične strategije u Hrvatskoj. Već se uspjelo u izradi programa za provjeru pravopisa u hrvatskim elektronskim tekstovima. Uskoro će se pojaviti i dodaci poput tezaurusa sinonima, a zatim i programi za provjeru gramatike. Međutim, taj je uspjeh dosad ovisio ponajprije o entuzijizmu autorâ programa i pripravnosti tvrtke *Microsoft* da tržištu ponudi “lokaliziranu” hrvatsku verziju svog proizvoda *Microsoft Office*. Osim toga, u uvjetima u kojima živimo, zbog visokih cijena softvera vjerojatno će još dugo vremena u Hrvatskoj prevladavati piratske ili zastarjele verzije programa, što znači da neće biti lako (čak uz protupiratske akcije) postići normalne cijene, te da će kompjuterizacija hrvatskog jezika i dalje ovisjeti o entuzijizmu. U krajnoj liniji, u interesu je zemlje da programi za hrvatski budu besplatni i za hrvatske građane i za strance. No to očito zahtijeva državnu podršku — točnije, podršku iz državnoga proračuna. Netko će možda kazati da uz sve ostale troškove koje država ima, trošiti ograničene resurse proračuna na kompjuterizaciju hrvatskoga nije racionalno. Doista, moramo razmisliti koliko to zapravo stoji i što se dobiva. U tekstu smo spomenuli da je vrlo teško izraditi softverske programe za usmeno učitavanje engleskih tekstova u računalno. Jedna je od usporedbenih prednosti hrvatskoga jezika ta što je neizmjerljivo lakše i jeftinije pripremiti takve programe za hrvatski. A dobitak u smislu uštede vremena i novaca nije nezanemariv! Hrvat-

²⁶ Po svojoj prilici, ljudi uče njima blisko srodne jezike drukčije nego što bi učili udaljeniji jezici. U biti radi se o *nadogradivanju* vlastita idioma. Recimo, govornici kajkavskog i čakavskog narječja u Hrvatskoj uče hrvatski standardni jezik tako što usvajaju standardne elemente i dodaju ih svojem ukupnom jezičnom znanju. Standardni jezik postaje tako neka vrsta nadogradnje na narječje. A kao što se kajkavski ili čakavski razlikuju od standardnoga hrvatskog po leksiku, gramatici i fonetici, tako se i ruski ili poljski razlikuje od hrvatskoga u istim sferama. Jedino je stupanj razlikovanja mnogo veći — temeljna logika i struktura jezika ostaje slavenska u svim tim primjerima. To vrijedi također za jezične odnose unutar romanske, germanske i drugih jezičnih porodica.

ski ima glasovni i pravopisni sustav koji je vrlo jednostavan — i štoviše, temeljna računarska rješenja za usmeno učitavanje tekstova već postoje. Daljnji korak vjerojatno bi značio kompjutersko prevođenje, o čemu smo nešto i rekli. Za to treba više novaca i vremena, ali opet konačni je dobitak golem. Treba samo razmisliti koliko se trenutno novca troši za prevođenje hrvatskih tekstova na engleski ili na druge strane jezike. Ako bi postojala *volja i državni novac*, pretpostavljamo da bi se u ne tako dalekoj budućnosti sve moglo bitno pojednostavniti. Hrvatski autor učitao bi tekst na hrvatskom i poslao ga kolegi u SAD, Njemačkoj, Japanu ili gdje god, zajedno s “dodatkom” (programom za prevođenje), ili ako bi taj program u “kilo-bajtovskom” smislu bio prevelik, sam autor mogao bi ga na svom računalu dobiti, (barem) radni prijevod, te ga zatim poslati kolegi u inozemstvo.²⁷

Treba li, dakle, učiti strane jezike? Svakako! I dalje je potrebno ulagati napore, te državni i privatni novac u učenje jezika, i nedvojbeno treba učiti također i engleski. Rekli smo da politika u tom pogledu mora biti realna. Ljudi u Hrvatskoj *moraju* znati i engleski — jedino se treba odmjeriti koji je strani jezik u *danom kontekstu* najvažniji i ako naglasak samo na jedan strani jezik škodi učenju drugih. Potreban je uravnoteženiji pristup. Nijedan strani jezik ne smije postati automatski “zadani” u Hrvatskoj, jer zadani jezik u Hrvatskoj može biti hrvatski (uz uvažavanje jezika etničkih manjina u zemlji). I ako građani Hrvatske znaju što više stranih jezika, komunikacija na hrvatskom postaje terenom na kojem se to znanje su sreće, što ujedno potiče inventivnije spoznaje. No ako sociolog, primjerice, čita uglavnom samo angloameričku literaturu, citira samo angloameričke autore, bit će to možda vrlo korisno za njegov osobni probitak, jer će biti razumljiviji u Americi ili Britaniji, pa — ako zna i pisati na engleskome — Amerikanci i Britanci citirat će ga, a onda će ga i Hrvati citirati. Srednjovjekovni model dalje funkcionira: ljudi vole slušati ono što već (više-manje) znaju. No što se dogodilo disciplini? Užasno je mnogo pitanja i problema. Inače, u hrvatskoj smo znanosti dosad imali kriterij da se radovi vrednuju ako su u časopisima koje prate američki *Current Contents*. Hrvatska je znanost tako preuzela kriterij iz američke znanosti, što je zacijelo bilo sasvim opravdano u prirodnim znanostima (iz razloga što smo ih naveli u tekstu), ali ipak nije bilo najprikladnije za društvene znanosti.²⁸

I postoji još jedan, rekli bismo, presudan čimbenik u prilog uravnoteženijem odnosu prema stranim jezicima u Hrvatskoj. Naime, iako današnje forsiranje engleskoga odražava sasvim razumljive želje za vezivanjem s gospodarski poletnim svijetom Zapada, tko može predvidjeti koji će jezik prevagnuti u svijetu i na Zapadu za petnaestak-dvadesetak godina? Prema posljednjim podacima *Ethnologuea* (ethnologue.com), već danas na svijetu španjolskim jezikom govori više ljudi nego engleskim. To je, dakle, trenutno “najveći jezik” evrop-

²⁷ Pretpostavljamo da će ta ideja izazvati kritike tipa “trebamo li, s obzirom na ograničene novčane mogućnosti zemlje, razvijati programe za hrvatski, ili učiti djecu engleski i druge jezike?” Na takvu eventualnu kritiku možemo odgovoriti ovako. Prvo, novčani je utrošak neusporediv! Bez obzira na to treba li doista 10.000 sati ili 14 godina da bi Francuz (ili Hrvat) naučio engleski — a ta nam se procjena ipak čini pretjeranom —, svakako treba mnogo više novca da bi se svaki naraštaj školske djece (četiri do pet tisuća ljudi) naučilo razumjeti, govoriti i pisati strane jezike, nego što treba da bi stotinjak, ili nekoliko desetaka ljudi, za pet do deset godina razvilo hrvatske programe za prevođenje. A jednom kada se programi izrade, oni služe ukupnoj populaciji, dok se napor uložen u učenje stranih jezika može ili isplatiti ili ne isplatiti na razini pojedinca. Neki će učenici dobro naučiti strane jezike, drugi neće — neki će imati koristi od njih, drugi neće.

²⁸ Autor ovih riječi imao je priliku iskusiti taj problem u vlastitom radu. Kao glavni urednik časopisa *Migracijske teme* (danas *Migracijske i etničke teme*) pokušavao je tijekom proteklih godina, zbog kriterija koje su postojale u Hrvatskoj, uključiti časopis u popis koji prati *Current Contents*. Kada se na kraju u tome nije uspjelo, autor je pregledao koje časopise iz područja istraživanja migracije i etničnosti CC uopće prati. I što se pokazalo? Svi su časopisi bili isključivo na engleskom! Za područje o kojem govorimo, koje podrazumijeva razmjenu spoznaja iz raznolikih kulturnih, etničkih i dakako jezičnih sredina, to je, blago rečeno, bizarno.

skog podrijetla. Istina, mnoge zemlje u kojima je španjolski službeni jezik nisu gospodarski moćne, ali u cjelini uzevši sve zajedno tvore golemo tržište, što nosi određenu težinu. S druge pak strane, pokazalo se da sve jače evropsko ujedinjavanje potiče i pan-američko povezivanje oko SAD-a. I što će se zbiti? Je li moguće da će španjolski naslijediti ulogu koju danas ima engleski? To ne smijemo isključiti, tim više što i u SAD već svaki deseti državljanin govori španjolskim (prema popisu 1990, 8,9% stanovništva).

Naposljetku, da ne bi bili nesporazuma, moramo naglasiti dvije stvari. Najprije — i na to smo na razne načine već i upozorili — ne želimo da čitatelji shvate ovaj tekst kao napad na jedan od svjetskih jezika, koji nedvojbeno ima svoje vrijednosti. Zatim — ideje koje smo iznijeli u članku i dalje preispitujemo i zato se nadamo da će čitatelji oprostiti nedoradenosti dijela argumenata.

LITERATURA

- BARON, Dennis (1996) "The Legendary English-only Vote of 1795", <http://www.watzmann.net/scg/german-by-one-vote.html> [provjereno 30. 11. 2001]
- BLAKE, N. F. (1996) *A History of the English Language*. London: Macmillan.
- BOAS, Franz (1979) *Introduzione alle lingue indiane d'America*. Torino: Boringhieri.
- BLOCH, Marc (1958) *Feudalno društvo*. Zagreb: Naprijed.
- CARDONA, Giorgio R. "Introduzione", u: Boas, Franz (1979) *Introduzione alle lingue indiane d'America*. Torino: Boringhieri, str. 7—15.
- CAVALLI-SFORZA, Luigi Luca (1996) *Geni, popoli e lingue*. Milano: Adelphi.
- CIPOLLA, Carlo M. (ur.) *The Fontana Economic History of Europe — The Middle Ages*. Glasgow: Collins, 1978:16
- DAVID, Maya Khemlani (2001) "The Sindhi Hindus of London — Language Maintenance Or Language Shift?", *Migracijske i etničke teme* 3, 2001 [u tisku].
- ДМИТРИЕВНА, Л. А.; Н. В. ПОНЫРКО (1987) *Повести древней Руси*. Москва: Художественная литература.
- DRAPER, Jamie B. i Martha JIMÉNEZ (1996) "A Chronology of the Official English Movement", *TESOL* (Teachers of English for Speakers of Other Languages), <http://www.ncbe.gwu.edu/miscpubs/tesol/official/chronology.htm> [provjereno 30. 11. 2001]
- "Dyslexia hardest on English speakers" (2001) *Associated Press*, 16. III 2001, <http://www.arizonarepublic.com/news/articles/0316dyslexia16.html>
- "Dyslexia Study In *Science* Highlights The Impact Of English, French, And Italian Writing Systems" (2001) *American Association for the Advancement Of Science*, 16. III 2001, <http://www.sciencedaily.com/releases/2001/03/010316073551.htm>
- DUBOIS, Georges (ur.) (1989) *Histoire de la France. Naissance d'une nation des origines à 1348*. Paris: Larousse.
- ELERT, Glenn (ur.) (2001) *The Physics Factbook* — bilješka, Johnny Ling "How Many Words in the English Language", <http://hypertextbook.com/facts/2001/JohnnyLing.shtml> [provjereno 02. 12. 2001]
- ERIKSON, Carolly (1976) *The Medieval Vision. Essays in History and Perception*. New York: Oxford University Press.
- GLUHAK, Alemko (1993) *Hrvatski etimološki rječnik*. Zagreb: August Cesarec.
- GRANT, George Parkin (1969) *Technology and Empire. Perspectives on North America*. Toronto: Anansi.
- GRAFENAUER, Vogo (1965) *Zgodovina slovenskega naroda*. II. Ljubljana: DZS.
- [ГУРЕВИЧ, Арон Яковлевич] GUREVIČ, Aron (1987) *Problemi narodne kulture u srednjem vijeku*. Beograd: Grafos
- ГУРЕВИЧ, Арон Яковлевич (1989) *Средневековый мыр. Культура безмолвствующего большинства*. Москва: Искусство.

- HAVERKAMP, Alfred (1988) **Medieval Germany 1056—1273**. Oxford: Oxford University Press.
- HAVILAND, William (1975) **Anthropology**. New York: Holt, Rinehart & Winston.
- HERODOT (2000) **Povijest**. [preveo i priredio Dubravko Škiljan]. Zagreb: Matica Hrvatska.
- HERŠAK, Emil (ur.) (1998) **Leksikon migracijskoga i etničkoga nazivlja**. Zagreb: Institut za migracije i narodnost — Školska knjiga.
- HOTZ, Robert Lee (2001) "Spelling of Languages Can Affect Dyslexia, Study Finds", **Los Angeles Times**, 16 III 2001.
- HUDSON, Holly (1998) "The English Language Amendment", <http://www.iusb.edu/~journal/1998/Paper15.html> [provjereno 30. 11. 2001]
- HUNTINGTON, Samuel P (1998) **The Clash of Civilisations and the Remaking of the World Order**. London: Simon & Schuster.
- ИВАНОВ, Вяч. Вс. (1989) "Латынь и славянские языки. Проблемы взаимодействия", у: Г. Г. Литаврин i Вяч. Вс. Иванов, **Развитие этнического самосознания славянских народов в эпоху зрелого феодализма**. Москва: Наука, str. 25—35.
- КАЛЫГИН, Виктор Павлович i Андрей Александрович КОРОЛЕВ (1989) **Введение в кельтскую филологию**. Москва: Наука.
- ЛИТРАВИН, Г. Г. (ur.) (1987) **Краткая история Болгарии. С древнейших времен до наших дней**. Москва: Наука.
- MAIR, Victor H. i J. P. MALLORY (2000) **The Tarim Mummies. Ancient China and the Mystery of the Earliest Peoples from the West**. London: Thames & Hudson.
- OLTRA ABARCA, Vicente (2001) "La dislexia. Recuperación de los problemas de lecto-escritura", <http://lucas.simplenet.com/trabajos/dislexia/dislexia.html> [provjereno 02. 12. 2001]
- PAULESU, E.; J.-F. DÉMONET, F. FAZIO, E. McCRORY, V. CHANOINE, N. BRUNSWICK, S. F. CAPPÀ, G. COSSU, M. HABIB, C. D. FRITH i U. FRITH (2001) "Dyslexia: Cultural Diversity and Biological Unity", **Science**, 16 III 2001, br. 291:2165—2167.
- PIRON, Claude (1994) "The Hidden Perverse Effects if the Current System of International Communication", govor na međunarodnom forumu mladeži Interweek, Akademgorodok/Novosibirsk, 15 V 1994, http://www.geocities.com/c_piron/4.html [provjereno 02. 12. 2001]
- POLONI, E. S.; Ornella SEMINO, Giovanni PASSARINO, A. Silvana SANTACHIARA-BENERE-CETTI, I. DUPANLOUP, A. LANGANEY i Laurant EXCOFFIER (1997) "Human Genetic Affinities for Y-Chromosome P49a,f/TaqI Haplotypes Show Strong Correspondence with Linguistics", **American Journal of Human Genetics**, br. 61, str. 1015—1035.
- SAPIR, Edward. Culture (1949) "The Function of an International Auxiliary Language", у: **Language and Personality. Selected Essays** [ur. David G. Mandelbaum]. Berkeley: University of California Press, str. 45—64.
- SAUSSURE, Ferdinand de (1972) **Cours de linguistique générale**. Paris: Payotf.
- SCURFIELD, Elizabeth (1991) **Chinese**. London: Hodder.
- SKOK, Petar (1971) **Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, I**. Zagreb: JAZU.
- Slovo o vojni Igorevoj** (1988) Prijevod i komentari Marko Grčić, pogovori Josip Bratulić i Lev Dmitrijev. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske.
- STERLING, Bruce. "A Short History of the Internet", *Magazine of Fantasy and Science Fiction*, veljača 1993. [v. <http://lonestar.texas.net/~dub/sterling.html>]
- TUCHMAN, Barbara W. (1979) **A Distant Mirror. The Calamitous 14th Century**. Harmondsworth: Penguin.
- VASMER, Max [Макс Фасмер] (1986) **Этимологический словарь русского языка, I**, Москва: Прогресс.
- VITTORINI, Elio (1977) **Conversazione in Sicilia**. Torino: Einaudi.

LANGUAGE STRATEGIES AND SOCIETY

EMIL HERŠAK

Institute for Migration and Ethnic Studies, Zagreb

The paper discusses some parameters of language use and choice, in relation to social and developmental criteria. After the Introduction, three general assumptions regarding language are given: 1) any language can be developed to the level of fulfilling the needs of its speakers, 2) languages are structurally different, 3) languages are not only communication systems. After this, a description is given of the relations between languages that are a person's default from birth and additional languages that he or she acquires in his or her latter life. In the central part of the paper the author gives a critical analysis of the role of English in the contemporary world as the world's only common language. The most important points emphasise that English is not a particularly easy language, since it is structurally burdened by the size of its vocabulary, by the phrase grammar and by the unpredictability of its orthography. However, English managed to impose itself on the world due to non-linguistic factors. The author does not accept the claim that English has become ethnically, culturally or ideologically neutral. At the end of the paper, he presents some ideas on language strategy (policy) in Croatia. The authors insists that this strategy should be formulated along two lines: a development of the comparative advantages of the Croatian language and a realistic and balanced approach to learning foreign languages

Key words: LANGUAGE, SOCIETY, WORLD COMMUNICATION, ENGLISH LANGUAGE, GLOBALISATION, CROATIAN LANGUAGE